

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΑΙΓΑΙΟΥ
ΤΜΗΜΑ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ ΑΝΘΡΩΠΟΛΟΓΙΑΣ
ΚΑΙ ΙΣΤΟΡΙΑΣ
ΠΜΣ «ΓΥΝΑΙΚΕΣ ΚΑΙ ΦΥΛΑ:
ΙΣΤΟΡΙΚΕΣ ΚΑΙ ΑΝΘΡΩΠΟΛΟΓΙΚΕΣ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΕΙΣ»

**Μετασχηματίζοντας ένα Δώρο της Φύσης: Έμφυλες σχέσεις και συμπεριφορές
στη θερμή πηγή της Εφταλούς, Λέσβου**

**Διπλωματική εργασία της
Βίλυ Χατζηγιάννη
Αρ.Μητ. 154Μ/1109**

**Τριμελής επιτροπή
Επιβλέπουσα καθηγήτρια: Βενετία Καντσά
Ντιάννα Τράκα
Γιάννης Γιαννιτσιώτης**

**Ιούνης 2013
Μυτιλήνη, Λέσβου**

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

0.0 ΕΙΣΑΓΩΓΗ	3
1.0 ΤΟ ΘΕΡΑΠΕΥΤΙΚΟ ΤΟΠΙΟ	6
<i>1.1 Χρήσεις και νοηματοδοτήσεις των θερμών πηγών: Μια σύντομη ιστορική επισκόπηση</i>	6
<i>1.2 Σώμα και ευεξία</i>	9
<i>1.3 Φύλο και σώμα</i>	12
2.0 ΤΟ ΤΟΠΙΟ ΤΗΣ ΕΦΤΑΛΟΥΣ	14
<i>2.1 Η ιαματική πηγή</i>	14
<i>2.2 Η συμμετοχική παρατήρηση</i>	15
<i>2.3 Οι συνομιλήτριες/ες</i>	18
3.0 ΓΥΝΑΙΚΕΙΑ ΟΜΟΚΟΙΝΩΝΙΚΟΤΗΤΑ	20
<i>3.1 Ένα τοπίο με «θηλυκή» ενέργεια</i>	21
4.0 ΘΕΡΑΠΕΙΑ, ΥΓΕΙΑ, ΕΥΕΞΙΑ	25
<i>4.1 «Επιβραβεύω τον εαυτό μου με ένα μπάνιο και ένα massage»</i>	25
5.0 ΜΕΤΑΣΧΗΜΑΤΙΣΜΟΙ ΚΑΙ ΑΜΦΙΣΒΗΤΗΣΕΙΣ	31
<i>5.1 «Why should i pay? This is something that is coming natural from somewhere...»</i>	31
6.0 ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ	38
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ	40
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	47

0.0 Εισαγωγή

Στα βορεινά της Λέσβου είναι η Εφταλού, μια αγκάλη και ένας απόμερος κάβος... Λίγη γη, περιβόλια, λεύκες, λιόδεντρα, δρυς και κουκουναριές, λίγα ρόμπολα και σκίνα, αλυγαριές. Δυο-τρεις κούλες παλαιές, καμωμένες από παλαιούς ανθρώπους που ήξεραν να αποτραβιούνται και να γαληνεύουν βαθαίνοντας στη λατρεία των πρώτων δυνάμεων: της γης, του νερού, του ψωμιού, του ήλιου, του έρωτα (Βενέζης 1977: 11-12)¹.

Το θέμα που πραγματεύεται το παρακάτω κείμενο είναι ο μετασχηματισμός των εννοιολογήσεων των ιαματικών λουτρών της Εφταλούς μέσα από την οπτική του σώματος και του φύλου. Η θερμή πηγή της Εφταλούς εμπορευματοποιήθηκε τη δεκαετία του '70. Μέχρι τότε αποτελούσε ένα «θηλυκό» πεδίο κοινωνικότητας και θεραπείας, χωρίς χρηματική διαμεσολάβηση. Τα τελευταία χρόνια ωστόσο, διαφαίνεται μια μετατόπιση του τοπίου σε ένα χώρο με υποτονισμένους έμφυλους διαχωρισμούς, όπου οι έννοιες της ευεξίας και της εγχρήματης ανταλλακτικής σχέσης είναι κυρίαρχες. Τη μετατόπιση αυτή επιχειρώ να ιχνογραφήσω μέσα από τις αφηγήσεις και τις πρακτικές των ανθρώπων που συμμετείχαν στην έρευνα, με κεντρικά αναλυτικά εργαλεία τις έννοιες του σώματος, του φύλου και της ευεξίας.

Τα ιαματικά λουτρά της Εφταλούς βρίσκονται τέσσερα χιλιόμετρα βορειοανατολικά του οικισμού του Μολύβου και περίπου εξήντα δύο χιλιόμετρα βορειοδυτικά της Μυτιλήνης, της πρωτεύουσας του νησιού της Λέσβου. Η ηφαιστειακή δραστηριότητα στην περιοχή του Αιγαίου και το υψηλό γεωθερμικό δυναμικό του νησιού της Λέσβου, είχε ως αποτέλεσμα την εμφάνιση πολλών θερμών πηγών στο νησί (Διγιδίκης 1999). Οι πηγές που υπάρχουν σήμερα και συνοδεύονται από εγκαταστάσεις που φιλοξενούν το κοινό είναι οι θερμές πηγές του Πολυχνίτου, τα Θέρμα της Γέρας, τα λουτρά της Θερμής και τα θερμά λουτρά της Εφταλούς. Η παρούσα έρευνα θα εστιάσει στο θεραπευτικό τοπίο της Εφταλούς, καθώς πρόκειται για ένα ιστορικό μέρος, που παρουσιάζει ιδιαίτερο ανθρωπολογικό ενδιαφέρον. Τα ιαματικά λουτρά της Εφταλούς είναι εύκολα προσβάσιμα στο κοινό. Στη διαδρομή από το Μόλυβο μέχρι τα λουτρά, υπάρχουν δεξιά και αριστερά εκτάσεις με χωράφια, καλλιεργημένα ή μη, ελαιώνες, διάφορα ζώα, βουνά, βράχια, θάλασσα, με φυσικό όριο την ακτογραμμή των Μικρασιατικών

¹ Ο Ηλίας Βενέζης διατηρούσε σπίτι στην Εφταλού και έγραψε το βιβλίο με τίτλο *Εφταλού: Ιστορίες του Αιγαίου*, εμπνεόμενος από την περιοχή.

παραλιών. Η τουριστική ανάπτυξη του Μολύβου² όμως δεν άφησε ανεπηρέαστη την Εφταλού, η οποία εκτίθεται όλο και περισσότερο στον τουρισμό, καθώς συμβαδίζει με τους ρυθμούς της καπιταλιστικής οικονομίας. Ανάμεσα στο εξαιρετικό φυσικό τοπίο υπάρχουν πολλά ενοικιαζόμενα δωμάτια, ξενοδοχεία με πισίνες, εστιατόρια, σπίτια, εργαστήρια κεραμικής, μέχρι και κέντρο πρακτικής άσκησης *yoga*. Πρόκειται για ένα μέρος με αυξημένη τουριστική δραστηριότητα, κυρίως την καλοκαιρινή εποχή, που το επισκέπτονται «ντόπιοι» κάτοικοι, αλλά και τουρίστες/τριες από όλο τον κόσμο. Ο κόσμος που επισκέπτεται τα θερμά λουτρά ποικίλει όσον αφορά την οικονομική κατάσταση, την ηλικία, το φύλο, τη σεξουαλικότητα, την εθνότητα, τη θρησκεία και τη σωματική δυνατότητα. Επίσης οι λόγοι της επίσκεψης του, άλλοτε διαφέρουν και μερικές φορές συγκλίνουν. Κάποιες/οι αναζητούν τη θεραπεία, τη διατήρηση μιας καλής σωματικής, πνευματικής και συναισθηματικής κατάστασης, την ευεξία, τη φροντίδα του εαυτού και άλλες/οι την εμπειρία, την απόλαυση, την κοινωνικοποίηση, την απόλυτη ηρεμία και την «απόδραση» από έναν «κανονικό» τρόπο ζωής. Κάθε άτομο που βρίσκεται στο περιβάλλον της θερμής πηγής της Εφταλούς νοσηματοδοτεί διαφορετικά το τοπίο και τις εμπειρίες που αυτό προσφέρει. Τα νοήματα αυτά και τις σημασίες που δίνουν στην πηγή και στην έννοια της θεραπείας οι επισκέπτριες/ες επιχειρώ να ανιχνεύσω στο παρόν κείμενο, μέσα από τον ανθρωπολογικό αναλυτικό φακό του φύλου και του σώματος. Ποιοι είναι οι μετασχηματισμοί του σώματος στη σύγχρονη συγκυρία και ποιες οι πολιτισμικές ιδεολογίες γύρω από αυτό, στο πλαίσιο της εμπορευματοποιημένης πηγής της Εφταλούς;

Στο πρώτο κεφάλαιο παρουσιάζω μια σύντομη ιστορική επισκόπηση των θερμών πηγών στο ευρωπαϊκό και ελληνικό πλαίσιο, φτάνοντας στη συνθήκη του θερμαλισμού του 21^ο αιώνα. Στη συνέχεια, επιχειρώ μια θεωρητική διαπλοκή των εννοιών του σώματος, της ευεξίας και του φύλου. Το δεύτερο κεφάλαιο αναφέρεται στους λόγους για τους οποίους επιλέχθηκε το τοπίο της Εφταλούς ως τόπος προς

² Η τουριστική αξιοποίηση του Μολύβου που συντελέστηκε από τις αρχές της δεκαετίας του '60 και συνεχίζεται μέχρι σήμερα, οφείλεται σε μεγάλο βαθμό στο όραμα του Μιχαήλ Γούτου, το οποίο ονομάστηκε «Κοινωνικός Τουρισμός και Μόλυβος». Ο Γούτος επέλεξε το Μόλυβο στις αρχές της δεκαετίας του '60 για να εφαρμόσει το όραμά του και «θα αλλάξει, έκτοτε ριζικά τα δεδομένα για τον τόπο και τους κατοίκους του αλλά και για τη Λέσβο ολόκληρη» (Δήμος Μήθυμνας Λέσβου 2004: 14).

ανθρωπολογική διερεύνηση, στην εμπειρία της συμμετοχικής μου παρατήρησης και των συνεντεύξεων με τα άτομα που συμμετείχαν στην έρευνα. Στο τρίτο κεφάλαιο, το τοπίο προσεγγίζεται χρονικά και αποτυπώνεται μέσα από τις αφηγήσεις των γυναικών που συμμετέχουν στην έρευνα το πώς η ιαματική πηγή αποτελούσε ένα πεδίο γυναικείας εμπειρίας πριν την εμπορευματοποίησή της τη δεκαετία του '70. Το τέταρτο κεφάλαιο αφορά στη σύγχρονη συγκυρία των λουτρών και στην παρούσα εννοιολόγησή τους από τις/τους επισκέπτριες/ες. Το πέμπτο κεφάλαιο επικεντρώνεται στους μετασχηματισμούς που έχει υποστεί η ιαματική πηγή και στην επικράτηση της εκμεταλλευτικής συνθήκης σε αυτήν. Τέλος, στο έκτο κεφάλαιο διατυπώνω μερικές σκέψεις που προέκυψαν από αυτή την πρώτη διερευνητική προσέγγιση του τόπου, σχετικά με την μετατόπιση του τοπίου από ένα αμιγώς «θηλυκό» χώρο, σε ένα πεδίο αμβλυμένων έμφυλων διαχωρισμών, όπου η έννοια της ευεξίας είναι κυρίαρχη.

1.0 Το Θεραπευτικό Τοπίο

Στην πρώτη υποενότητα αυτού του κεφαλαίου επιχειρείται μια σύντομη ιστορική επισκόπηση των χρήσεων των θερμών πηγών στο ευρωπαϊκό και ελληνικό πλαίσιο, φτάνοντας στη συνθήκη του θερμαλισμού του 21^ο αιώνα. Στη συνθήκη αυτή αναπτύσσεται μια νεωτερική μορφή τουρισμού υγείας η οποία εισάγει έννοιες, όπως η ευεξία και η θεραπεία συνδυασμένη με την απόλαυση. Στη δεύτερη υποενότητα επιχειρείται μια θεωρητική διαπλοκή των εννοιών του ενσώματου εαυτού και της ευεξίας, ενώ στην τρίτη μια θεωρητική συνομιλία του σώματος με το φύλο.

1.1 Χρήσεις και νοηματοδοτήσεις των θερμών πηγών: Μια σύντομη ιστορική επισκόπηση

Οι θερμές πηγές/ιαματικά λουτρά/*spas*/χαμάμ σηματοδοτούνται ως θεραπευτικά τοπία στο χάρτη της ιστορίας. «Από τα Ασκληπιεία μέχρι τη Λούρδη οι θεραπευτικές πηγές αποτελούν φορείς θρησκευτικών, ιατρικών, πολιτικών και άλλων παραδόσεων» (Oommen and Maarten 2009: 2). «Για αιώνες οι κάτοικοι της ευρωπαϊκής περιοχής, έκαναν μπάνιο στις μεταλλικές πηγές, με την πεποίθηση ότι θα θεραπεύσουν κάποια ασθένεια ή θα βελτιώσουν τη γονιμότητα» (Anderson 2002: 2), αλλά και για να κοινωνικοποιηθούν ή απλά για να απολαύσουν το νερό. «Η θερμοκρασία και η χημική σύσταση του νερού των πηγών, διέφερε ουσιωδώς από το ‘συνηθισμένο’ νερό, γι’ αυτό και η χρήση τους γινόταν για θεραπευτικούς σκοπούς, αλλά και για την απόκτηση και διατήρηση μιας καλής σωματικής κατάστασης» (Katsambas and Antoniou 1996: 615). Ακόμη πολύ συχνά οι θερμές πηγές ήταν συνδεδεμένες με μια ιερότητα, που ωθούσε τους/ις προσκυνητές/ήτριες να επισκέπτονται τις πηγές για την πνευματική και σωματική τους αναζωογόνηση (Foley 2011). Το νερό συνεπώς προσλαμβάνεται με αναφορά στις ιδέες της υγιεινής, της υγείας, της θεραπείας, του ιερού και του θείου, ιδέες που καθορίζουν τις ενσώματες πρακτικές που επιτελούνται από τα υποκείμενα. Μάλιστα από τον 19^ο αιώνα και έπειτα, περίοδος που εννοιολογείται ο «ελεύθερος χρόνος», όλο και περισσότερα κομμάτια της ευρωπαϊκής κοινωνίας αποκτούν πρόσβαση σε αυτόν και τον αφιερώνουν σε ενσώματες πρακτικές συνδεδεμένες με το νερό. Αξίζει να σημειωθεί όμως, ότι τα μοντέρνα *spas* που δημιουργούνται γύρω από τις παραδοσιακές θερμές πηγές συνδέονται με την ανάδυση μιας διεθνούς ελίτ

αριστοκρατών, πολιτικών και πλούσιων μεγαλοαστών, που ταξίδευαν από *spra* σε *spra*, πολυτελών εγκαταστάσεων (Blackbourn 2002). Παρόλα αυτά υπήρχαν και πιο διακριτικές εγκαταστάσεις δίπλα σε ευρωπαϊκές θερμές πηγές, που καθιστούσαν εφικτή την πρόσβαση των πιο φτωχών κομματιών του πληθυσμού, ώστε να επωφελούνται από τις θεραπευτικές τους ιδιότητες (Steward 2002). Επομένως οι ιαματικές πηγές προσελκύουν ομάδες ανθρώπων, ακόμη και πλήθη, που «κάνουν διακοπές». Το νερό σταδιακά αποκτά διάφορους τρόπους χρήσης και απόλαυσης, καθώς αναπτύσσεται μια ολόκληρη αγορά εκμετάλλευσης και εμπορευματοποίησης του. Το νερό καθίσταται ένα *αναζωογονητικό* αγαθό, που διαφημίζεται και πωλείται. Καθώς ο ελεύθερος χρόνος μετατράπηκε από προνόμιο λίγων εύπορων ατόμων σε προέκταση της καθημερινότητας, οι ενσώματες πρακτικές του νερού άλλαξαν και αυτές με τη σειρά τους. Όπως πολύ εύστοχα αναφέρει η Anderson:

Η οικονομία του νερού που ψυχαγωγεί στη Γαλλία, την Ιταλία, την Ελλάδα, τη Μολδαβία και τη Βουλγαρία, αποκαλύπτει πως οι τοπικές και σε ένα βαθμό οι εθνικές δομές, οι αξίες της κοινότητας και οι θεσμοί, έχουν αλληλεπιδράσει ώστε να δημιουργήσουν ευκρινείς τόπους για αναψυχή, σύμφωνα με την ηλικία, το εισόδημα, την εθνικότητα, τις πολιτικές σχέσεις κ.ά. Οι εκδρομείς που είναι ικανοί, να ταξιδέψουν όσο μακρύτερα γίνεται από μολυσμένες περιοχές, είναι οι πιο προνομιούχοι (2002: 5, μετάφραση δική μου).

Αναπτύσσονται λουτροπόλεις, παραθαλάσσια θέρετρα, εμφανίζονται νέα γνωστικά πεδία, όπως η βαλνεολογία, η κλιματολογία, η υδρολογία και ανακλύπτουν νεωτερικές συνήθειες, όπως η αναψυχή συνδυασμένη με την ίαση. Αναμφισβήτητα δεν υπάρχει μια ενιαία, συμπαγής και οικουμενική εννοιολόγηση της χρήσης του νερού. Οι ενσώματες πρακτικές του διαφέρουν σε τόπους και χρόνους και είναι άρρηκτα συνδεδεμένες με τους ιατρικούς, φιλοσοφικούς, αισθητικούς, κοινωνικούς και θρησκευτικούς λόγους της εκάστοτε υπό εξέταση περιοχής, όπου βρίσκεται το νερό των θερμών πηγών.

Τι συμβαίνει όμως στο ελληνικό πλαίσιο; Δεν είναι τυχαίο, ότι η ιατρική του 5^{ου} και 6^{ου} αιώνα έβρισκε εφαρμογή στα Ασκληπιεία,³ περισσότερα από τα οποία

³ Όπως αναφέρουν οι Katsambas και Antoniou, «Τον 5^ο και 6^ο αιώνα, την προ- Ιπποκρατική περίοδο η ιατρική εφαρμοζόταν στα Ασκληπιεία. Τα Ασκληπιεία ήταν οι ναοί του Ασκληπιού, του θεού της ιατρικής και οι ιερείς των Ασκληπιείων, ήταν συγχρόνως τα άτομα που ήταν ικανά να θεραπεύσουν εμπειρικά μια σειρά ασθενειών» (1996 : 615).

χτίζονταν δίπλα σε περιοχές όπου βρίσκονταν οι θερμές πηγές,⁴ («Θέρμες»), καθώς η υδροθεραπεία έπαιξε βασικό ρόλο στη θεραπευτική τους διαδικασία (Katsambas and Antoniou 1996). Οι μεταλλικές πηγές συνέβαλαν ενισχυτικά στην αρχαία ελληνική αντίληψη περί αρμονίας και ισορροπίας σώματος-μυαλού.⁵ Η διασημότητα των θερμών πηγών εξασθένησε σταδιακά και όπως παντού στην Ευρώπη, φαίνεται να εξαφανίστηκαν με την ανάδυση του Χριστιανισμού και να επανέκτησαν την αίγλη τους μετά τον 16^ο αιώνα παράλληλα με την ανάπτυξη της χημείας και των επιστημών εν γένει (Dritsas 2002).

Στο ελληνικό πλαίσιο, ωστόσο, η επαναοικειοποίηση των ιαματικών πηγών άρχισε δειλά-δειλά στις αρχές του 19^{ου} αιώνα, όταν σχηματίστηκε το έθνος-κράτος. Η χημική ανάλυση των νερών των πηγών του ελλαδικού χώρου ξεκινά από την εποχή του Καποδίστρια και του Όθωνα (1827-1862) (Χουτζαίος 2009: 593). Μέχρι τότε μερικές από τις θερμές πηγές χρησιμοποιούνταν μόνο από τους «ντόπιους» κατοίκους, οι οποίοι/ες ήταν γνώστες/τριες των παλιών τοπικών παραδόσεων και αντιλήψεων για τις θεραπευτικές ιδιότητες των μεταλλικών πηγών και την ευζωία που προκαλούν (Dritsas 2002). Δεν υπήρχε συστηματική οργάνωση των πηγών ή στεγαστικές δυνατότητες. Γύρω στο 1870, ωστόσο, οι γιατροί του ελλαδικού -και όχι μόνο- χώρου στήριζαν τις θεωρίες σχετικά με την αξία της υδροθεραπείας και διατείνονταν ότι «μαζί με την υγιεινή και τη διατροφή, το μπάνιο στα λουτρά αποτελούσε σημαντικό προληπτικό μέτρο ενάντια σε ένα ευρύ πεδίο ασθενειών» (Dritsas 2002:197) και κατ' επέκταση αποτελούσε ένα τρόπο βελτίωσης της δημόσιας υγείας. Έκτοτε καθώς η φήμη των *θαυματοργών* λουτρών διαχύθηκε, τα τελευταία προσέλκυσαν περισσότερους/ες επισκέπτες/τριες και χτίστηκαν οι πρώτες υποδομές. Για παράδειγμα γύρω στο 1875, ασθενείς από όλο τον ελλαδικό χώρο αλλά και εκτός αυτού, επισκέπτονταν τα λουτρά της Αιδηψού στη

⁴ Η Dritsas αναφέρει ότι «Στους σύγχρονους καιρούς πολλές εκκλησίες χτίστηκαν δίπλα σε ιαματικά λουτρά/spas» (Dritsas 2002: 208).

⁵ Ο Χουτζαίος διατυπώνει τα εξής: «Η πρώτη αναφορά για την ιαματική δράση των θερμών πηγών, δίνεται από τον Ηρόδοτο, ο οποίος περιέγραψε μερικές ιαματικές πηγές και σύστηνε θεραπεία σε ορισμένες εποχές του χρόνου για διάστημα 21 ημερών. Ο Ιπποκράτης, που θεωρείται ως ο ιδρυτής της ιατρικής και της υδροθεραπείας, έδωσε ιδιαίτερη σημασία στα διάφορα φυσικά νερά και συγκεκριμένα στα μεταλλικά νερά που αναβλύζουν από βράχους, ισχυρίζοντας ότι τα νερά αυτά περιέχουν σίδηρο, χαλκό, άργυρο, χρυσό, θείο και άλλα μέταλλα» (2009: 591).

βορειοδυτική Εύβοια και τα λουτρά του Λουτρακίου στο βορειοανατολικό Κορινθιακό κόλπο (Dritsas 2002). Ακόμη και σήμερα είναι δύο από τα πιο γνωστά θέρετρα *spra*. Επομένως με δεδομένη την υπάρχουσα δυτικοευρωπαϊκή εμπειρία της εποχής σχετικά με την οργάνωση των *spras*, που λειτούργησε ως πρότυπο, οι ιαματικές πηγές τοποθετήθηκαν στο επίκεντρο του επιστημονικού ενδιαφέροντος και του δημόσιου σχεδιασμού. Φαρμακοποιοί, χημικοί και γιατροί, συμμετείχαν με διάφορους τρόπους σε ένα σύνθετο εγχείρημα:

...την ορθολογική ανάδειξη και αξιοποίηση των μεταλλικών υδάτων στο πλαίσιο της επιστημονικοποιημένης προσέγγισης που χαρακτήριζε την προϊούσα αντίληψη του 19^{ου} αιώνα για τη δημόσια υγιεινή, την ίαση, την ανάταση και το σώμα (Βλάχος 2003: 20).

Η ανάπτυξη των λουτρών στον ελλαδικό χώρο φτάνει στην ακμή της την περίοδο του μεσοπολέμου και η ιδέα του τουρισμού υγείας κερδίζει έδαφος. Η κρατική εμπλοκή έχει ως αποτέλεσμα την ενίσχυση του τουρισμού της υγείας και τον συνεπακόλουθο ανταγωνισμό της αγοράς, που επιβάλλει τις νέες αναζητήσεις του σώματος και τα καινούρια φαντασιακά του.

Ανιχνεύοντας τη συνθήκη στον 21^ο αιώνα, ο τουρισμός της υγείας ως συστατικό της οικονομίας ικανοποιεί τα άτομα που είναι πιεσμένα από τους απαιτητικούς ρυθμούς της μετα-καπιταλιστικής εποχής. Μερικές από τις μορφές του τουρισμού υγείας αποτυπώνονται στην ανάπτυξη πολυτελών δομών *spras*, ενσωματώνοντας πλέον *new age* θεραπείες και ολιστικές φιλοσοφίες, κατευθύνοντας τις νέες νοηματοδοτήσεις των σωμάτων.

Η επαν-ανακάλυψη του θερμαλισμού στα τέλη του 20ου αιώνα δίνει το στίγμα των εναλλακτικών μορφών διαχείρισης της σωματικής υγείας, στις διαδρομές πανάρχαιων πρακτικών στον τόσο πλούσιο σε μεταλλικά ύδατα ελλαδικό χώρο (Βλάχος 2003: 27).

1.2 Σώμα και ευεξία

Τα τελευταία χρόνια έχει αναδυθεί ένας καινούριος λόγος για την υγεία, που συνδέεται άμεσα με την έννοια της ευεξίας (Saltonstall 1993: 8). Κάθε εθνικό σύστημα υγείας -κυρίως στις δυτικές χώρες- προωθεί ως κρατική πολιτική, έναν ολιστικό υγιεινό τρόπο ζωής, μια κατάσταση συνολικής σωματικής, πνευματικής και κοινωνικής ευζωίας. Το ζητούμενο δεν είναι μόνο η απουσία αρρώστιας ή κάποιας μορφής δυσλειτουργίας του ανθρώπινου οργανισμού ή αναπηρίας του, αλλά η απόκτηση και η διατήρηση της ευεξίας. Ο Παγκόσμιος Οργανισμός Υγείας,

διατυπώνει τη σύγχρονη έννοια της υγείας ως εξής «μια κατάσταση ολοκληρωμένης σωματικής, πνευματικής και κοινωνικής ευεξίας και όχι απλά η απουσία αρρώστιας ή αναπηρίας» (Παγκόσμιος Οργανισμός Υγείας 1946, αναφέρεται στο Gesler and Kearnes 1998: 10). Έτσι, τα άτομα στη σύγχρονη συγκυρία εμπλέκονται αυτόματα ως «υγιείς πολίτες» (Moore 2010) σε συχνούς και συνεχείς σωματικούς ελέγχους προς αναζήτηση του επιθυμητού ευζήν.

Η θεωρητική βιβλιογραφία γύρω από την έννοια του σώματος «κάνει ένα αναλυτικό διαχωρισμό μεταξύ του έχω ένα σώμα (ιατρική), κάνω (ένα) σώμα (μεταδομισμός) και είμαι (ένα) σώμα (υπαρξισμός)» (Klepp 2009: 1). Ο Turner υπογραμμίζει ότι «υπάρχει ένα φανερό και κυρίαρχο γεγονός για τα ανθρώπινα όντα: έχουν σώματα και είναι σώματα» (2004). Αυτή η θέση είναι κεντρική στη φαινομενολογική αντίληψη του σώματος (Merleau-Ponty 1962, 2004, Csordas 1990, 1993). Έτσι, τις τελευταίες δεκαετίες παρατηρούνται ανθρωπολογικές (Bourdieu 1977, Cowan 1998) και κοινωνιολογικές μελέτες για το σώμα, που εγκαταλείπουν το καρτεσιανό θετικιστικό μοντέλο του 'σώματος'- 'μυαλού' και τοποθετούν το σώμα ως κοινωνικά και ιστορικά βιωμένη εμπειρία των ατόμων. Αναμφίβολα η σημασία του σώματος στην κοινωνική ζωή είναι καθοριστική, καθώς είναι φορέας πολιτισμού με ισχυρή συμβολική μορφή, ένα πεδίο εγγραφής κανόνων και ιεραρχιών (Douglas 1970). Το σώμα ειδικά στις σύγχρονες δυτικές μετα-καπιταλιστικές κοινωνίες, συνδέεται πολύ στενά με το άτομο. Για την ακρίβεια εαυτός και σώμα ταυτίζονται (Αλεξιάς 2000: 56-57). Ο Coveney ερμηνεύοντας τον Michel Foucault που υπήρξε από τους πρώτους που εξέτασε τη σχέση του ατόμου με τον εαυτό γράφει «ότι μέσα από διάφορους τρόπους όπως η αυτο-πειθαρχία ή η άσκηση, αναπτύσσουμε μια ιδέα του εαυτού, που αποτελεί μια εξατομικευμένη μορφή αυτορύθμισης» (Coveney 1998: 461) και ότι το γεγονός αυτό συμβάλλει στην κρατική στρατηγική επιτήρησης και ελέγχου του ανθρώπινου πληθυσμού. Πρόκειται για την τέχνη της σύγχρονης εξουσίας, που δεν ασκείται απαραίτητα μόνο από κάποιο κρατικό κέντρο λήψης αποφάσεων, αλλά ασκείται έμμεσα και παραγωγικά στα υποκείμενα -και όχι μόνο κατασταλτικά- στο μικροεπίπεδο της καθημερινότητας και των σχέσεων εξουσίας (Coveney 1998,

Nettleton 1991).⁶ Στην ίδια κατεύθυνση κινούνται και οι Schepers-Hughes και Lock (1987), στο πρωτοποριακό τους άρθρο για το νοήμον σώμα:

Μια ανθρωπολογία των σχέσεων μεταξύ του σώματος και των πολιτικών του σώματος, αναπόφευκτα οδηγεί στη σκέψη της ρύθμισης και του ελέγχου, όχι μόνο των ατόμων αλλά και των πληθυσμών και συνεπώς της σεξουαλικότητας, του φύλου και της αναπαραγωγής- αυτό στο οποίο ο Foucault αναφέρεται ως βιοεξουσία (1987: 27).

Ωστόσο, «στην υγεία, την αρρώστια και τη θεραπεία, τα υποκείμενα δεν είναι απλώς φορείς ελεύθερης έκφρασης ούτε αδρανή προϊόντα λογοθετικών και παιθαρχικών μηχανισμών» (Αθανασίου 2011: 315).

Πώς όμως συνδέεται η έννοια της ευεξίας ή ένας υγιής εαυτός με τη χρήση των θερμών πηγών; Η χρήση του νερού των θερμών πηγών είναι αλληλένδετη με τη διάσταση του σώματος, καθώς «στηρίζεται σε μεγάλο βαθμό σε ενδόμυχες αισθητηριακές προσλήψεις» (Vigarello 2000: 267). Στο πλαίσιο του σύγχρονου θερμαλισμού του 21^{ου} αιώνα, η *spra* εμπειρία, τα σώματα, η υγεία, η ευεξία και η ομορφιά διαπλέκονται (Klepp 2009: 6). Τα θερμά λουτρά συμμετέχουν στο εμπόριο και την κατανάλωση εντός ενός αναπτυσσόμενου τουρισμού υγείας. Συγκεκριμένα, η αγορά των *spras* αναφέρεται είτε έμμεσα είτε άμεσα στην ευεξία, καλώντας το κοινό να επιμελείται το σώμα του είτε μέσω της χρήσης και της κατανάλωσης του μεταλλικού νερού (βύθιση, κατάποση, εισπνοή) είτε μέσω των συμπληρωματικών παροχών που προσφέρουν, μερικές μόνο από τις οποίες είναι διάφοροι τύποι *massage*, θεραπείες σώματος και προσώπου (αρωματοθεραπεία, σοκολατοθεραπεία), συμβουλές διατροφής και ρύθμισης βάρους (Klepp 2009, Bastos 2011, Naraindas και Bastos 2011, Quintela 2011, Speier 2011, Little 2012). Η αναζήτηση της ευεξίας διαπλέκεται με την απόλαυση, τη θεραπεία και την αναζωογόνηση (Quintela 2011: 25) και το νέο είδος της/του τουρίστριας/τα ψάχνει την «ηδονική χαλάρωση» (Naraindas και Bastos 2011: 3). Τα άτομα που επισκέπτονται τα διάφορου τύπου *spra*, φροντίζουν τον εαυτό τους και το σώμα τους και εμπλέκονται ποικιλοτρόπως στους σύγχρονους μετασχηματισμούς των *spra*, «όπου οι ασθενείς φαίνεται να μετατρέπονται σε καταναλωτές και οι θεραπείες σε

⁶ Ειδικότερα η Nettleton, αναλύοντας τον φουκωϊκό όρο της κυβερνητικότητας επισημαίνει ότι: «...η ιδέα της εξουσίας συνεπάγεται όλες αυτές τις τακτικές, τις στρατηγικές, τις τεχνικές, τα προγράμματα, τα όνειρα και τις φιλοδοξίες των εξουσιαστικών αρχών, που διαμορφώνουν τη συμπεριφορά και τις ιδέες των πληθυσμών» (Nettleton 1991: 99).

εμπορεύματα» (Naraindas και Bastos 2011: 4). Ένα γενικό χαρακτηριστικό των *spra* είναι ότι ο σκοπός των θεραπειών που προωθούν, δεν είναι σαφώς προσδιορισμένος, αλλά αποσκοπεί σε μια γενικότερη ευεξία του εαυτού, καταργώντας το διαχωρισμό μεταξύ ψυχής και σώματος (Klepp 2009: 7).

1.3 Φύλο και σώμα

Ποια είναι η σύνδεση του σώματος με το φύλο; Είναι γεγονός ότι από τη δεκαετία του '60 και έπειτα η «ανθρωπολογία των γυναικών» καθιερώνεται σταδιακά στο κέντρο της εθνογραφικής συζήτησης. Οι γυναίκες φεμινίστριες ανθρωπολόγοι άσκησαν τη δική τους επιρροή προς αυτή την κατεύθυνση, εδραιώνοντας ένα καινούριο πεδίο διερεύνησης και θέτοντας νέα ερωτήματα στις μελέτες τους. Βασικά ερωτήματα ήταν, αν συνιστά η υποτέλεια των γυναικών ένα οικουμενικό φαινόμενο ή είναι σχετική ανάλογα με το χρόνο και το χώρο στον οποίο βρίσκονται. Ή ποιες είναι οι διαφορές μεταξύ ανδρών και γυναικών και πώς διαμορφώνονται οι μεταξύ τους σχέσεις; (Μπακαλάκη 1994, Ortner 1994 [1974], Rosaldo 1994 [1974]). Τα ερωτήματα που διατυπώθηκαν οδήγησαν σε «θεωρητικό αδιέξοδο» (Αστρινάκη 2011:27) ώστε τη δεκαετία του '80 να συντελεστεί η μετατόπιση προς μια «ανθρωπολογία του φύλου».⁷ Από τότε και στο εξής,

Το φύλο ερμηνεύτηκε ως κοινωνική σχέση, πολιτισμική κατασκευή, παραστασιακή επιτέλεση, αντιμετωπίστηκε ως αναλυτική οπτική, ενώ στη συνέχεια αμφισβητήθηκε η χρησιμότητά του ως αναλυτικού εργαλείου και συζητήθηκε έντονα η συμβατότητά του -ή όχι- με την άσκηση πολιτικής (Καντσά 2011: 13).

Λαμβάνοντας υπόψη τη θεωρητική πρόταση της παραστασιακής επιτέλεσης (Butler 1990, 1993), τα άτομα κάθε στιγμή επιτελούν το φύλο τους και σε αυτήν τη διαδικασία κυρίαρχο στοιχείο αποτελεί το σώμα, ένας τόπος όπου εγγράφονται οι πολιτικές του φύλου. «Το φύλο είναι το αποτέλεσμα της συνεχούς εμφυλοποίησης του ατόμου, μια διαδικασία πάντα ιστορικά προσδιορισμένη και που πάντα εμπλέκει το σώμα» (Μουτσάτσου 2001: 35). Γίνεται κατανοητό από τα παραπάνω ότι οι έννοιες του φύλου και του σώματος αλληλοδιαπλέκονται. Το σώμα είναι ένα πολιτισμικά διαμεσολαβημένο προϊόν, το οποίο εκλαμβάνεται ως αβέβαιο και

⁷ Το παρόν κείμενο ακολουθεί τη θεωρητική ιδέα ότι «το φύλο δεν μπορεί να ιδωθεί ως μια «καθαρή» ή «μοναδική» επιρροή και η έμφυλη υποκειμενικότητα δεν μπορεί να κατανοηθεί με επαρκή τρόπο [...] παρά μόνο ως ένα στοιχείο σύνθετων αλληλοσυσχετισμών με άλλα συστήματα ταυτοποίησης και ιεραρχίας» (Καντσά 2011: 11).

αόριστο, καθώς βρίσκεται σε μία διαδραστική σχέση με το εκάστοτε κοινωνικό, ιστορικό και πολιτισμικό περιβάλλον του (Μακρυγιώτη 2004: 15). Ο Bourdieu (1977) υποστηρίζει πως «ο τρόπος με τον οποίο χρησιμοποιείται, βιώνεται και γίνεται αντιληπτό το σώμα αντανακλά αναγκαστικά τις πρακτικές και συμβολικές δομές του εξωτερικού (φυσικού, κοινωνικού και πολιτικού) περιβάλλοντος (Cowan 1998α: 30-31). Έτσι, το σώμα αποτελεί έναν φορέα κοινωνικής δράσης, το οποίο συμμετέχει ιστορικά στις κοινωνικές διεργασίες υποκειμενοποίησης. Η μελέτη της ενσώματης εμπειρίας και των πρακτικών φωτίζει τη σχέση των ανθρώπων με συγκεκριμένους πολιτισμικούς κόσμους. Το σώμα και η έμφυλη υποκειμενικότητα διαπλέκονται, αφού το κάθε σώμα φέρει κοινωνικές σημασίες, ιστορίες και εγγεγραμμένα αφηγήματα.

Η βιβλιογραφία ωστόσο που αναφέρεται στη διαπλοκή των εννοιών του φύλου του σώματος και της ευεξίας στο πλαίσιο του θερμαλισμού στη σύγχρονη συγκυρία, είναι περιορισμένη καθώς πρόκειται για ένα νέο πεδίο προς ανθρωπολογική διερεύνηση (Klepp 2009: 5, Little 2012:55). Μερικά κείμενα αναφέρουν την επικράτηση των γυναικών στο χώρο των *spas* (Bastos 2011: 41, Klepp 2009:6, Quintela 2011:26) ενώ η Quintela κάνει μια μικρή μνεία στην έμφυλη διαφορά που συναντάται στους λόγους για τους οποίους επισκέπτονται τα *spas* άνδρες και γυναίκες. Η Klepp εξετάζει τη σχέση εσωτερικής και εξωτερικής ομορφιάς όπως αποτυπώνεται στα Νορβηγικά *spas*, με κεντρικές έννοιες την ευεξία και την ομορφιά, παρατηρώντας ότι ο στόχος των ατόμων που επισκέπτονται τα *spas* είναι το «αίσθημα της ευεξίας» (2009: 11) και όχι κάποιο ορατό αποτέλεσμα στο σώμα τους. Η Little ερευνά τα σύγχρονα *spas* ως καθημερινούς θεραπευτικούς χώρους και ανιχνεύει τους τρόπους με τους οποίους οι *spra* θεραπείες, έχουν γίνει κεντρικές στην καθημερινότητα κυρίως των γυναικών (2012: 41). Στην ανάλυσή της χρησιμοποιεί τις Φουκωικές έννοιες της επιμέλειας του εαυτού και της σωματικής πειθάρχησης και διατυπώνει ότι αντί να αντιμετωπίζουμε τις ενσώματες πρακτικές της φροντίδας του εαυτού ως μια μορφή πειθαρχίας, θα μπορούσαμε να διανοηθούμε τις χειραφετητικές δυνατότητες που τα σώματα μπορούν να προσφέρουν (2012: 55).

2.0 Το Τοπίο της Εφταλούς

Στο κεφάλαιο που ακολουθεί παρουσιάζω τους λόγους για τους οποίους επέλεξα το τοπίο της Εφταλούς ως ένα τόπο προς ανθρωπολογική διερεύνηση. Ποιο ήταν το αρχικό μου κίνητρο και οι προβληματισμοί μου; Στη συνέχεια περιγράφω την εμπειρία της συμμετοχική παρατήρησης στο πεδίο της Εφταλούς και στην τελευταία υποενότητα παραθέτω πως επέλεξα τις συνομιλήτριες/ές της έρευνας και τη διαδικασία των «συνεντεύξεων βάθους» με τις ίδιες/ιους.

2.1 Η Ιαματική πηγή

Τα λουτρά «Θέρμα» βρίσκονται οκτώμισι χιλιόμετρα από τη Μυτιλήνη στο βόρειο μυχό του κόλπου της Γέρας. Λόγω της κοντινής τους απόστασης από την Μυτιλήνη στην οποία κατοικώ, αποτελούν τα λουτρά τα οποία επισκέπτομαι συχνότερα σε σχέση με τα λουτρά του Πολυχνίτου ή της Θερμής. Βασικά κίνητρα των επισκέψεων μου στα «Θέρμα» είναι η ανακούφιση σωματικών πόνων και η χαλάρωση. Επίσης η περιρρέουσα ατμόσφαιρα, η αισθησιακότητα, η σωματική εγγύτητα και η ομοκοινωνικότητα που αναπτύσσεται στην πηγή των «Θερμών», μου φαίνονται εξαιρετικά ενδιαφέρουσες ως καταστάσεις. Με τον όρο ομοκοινωνικότητα αναφέρομαι στην εξής συνθήκη. Οι χαβούζες στα λουτρά της Γέρας είναι χωρισμένες σε ανδρών και γυναικών. Είναι δύο διαφορετικοί «κόσμοι» που δε συναντιούνται. Έτσι αυτόματα σχηματίζεται μια κοινότητα γυναικών που επιτελεί μια συγκεκριμένη πρακτική αυτή του συλλογικού μπάνιου, χωρίς μαγικό ή εσώρουχο, καθώς η χρήση τους δεν επιτρέπεται. Ακόμη εκτός από την παραμονή μέσα στην πηγή, οι γυναίκες χρησιμοποιούν ένα μικρό χώρο από όπου τρέχει άφθονο νερό, έξω από την βασική πηγή για την προσωπική τους περιποίηση και καθαριότητα. Στο χώρο της πηγής ακούς φωνές, γέλια, συζητήσεις, οι οποίες επικαλύπτονται από το θόρυβο του τρεχούμενου νερού. Αλλά και έξω από την πηγή στα ντους και τα αποδυτήρια, οι λουόμενες συζητούν μεταξύ τους, μοιράζονται τους πόνους τους, σε ένα κλίμα οικειότητας και χαλαρότητας.

Αυτοί οι δύο «κόσμοι» ωστόσο συνυπάρχουν στην πηγή της Εφταλούς, καθώς η χαβούζα είναι μικτή. Όλοι/ες μπαίνουν στο καυτό νερό της πηγής και το εναλλάσσουν με το κρύο νερό της θάλασσας της Εφταλούς, φορώντας μαγικό ή εσώρουχο. Η συνθήκη της ομοκοινωνικότητας δεν υφίσταται εδώ. Το στοιχείο της

απουσίας του έμφυλου χωρικού διαχωρισμού και της ομόφυλης κοινωνικότητας υπήρξε το βασικό μου κίνητρο στο να εκπονήσω την έρευνα μου στο συγκεκριμένο πεδίο, καθώς δε συναντάται συχνά στον ελλαδικό χώρο. Αλλά και στο νησί της Λέσβου τα λουτρά της Εφταλούς είναι τα μοναδικά με αυτό το στοιχείο. Ο αρχικός μου προβληματισμός ήταν ποιες έμφυλες σχέσεις και συμπεριφορές μπορούν να αναπτυχθούν στο πλαίσιο της θερμής πηγής της Εφταλούς, λαμβάνοντας υπόψη τη διαφορετική κοινωνική εμπειρία που βιώνεται στα «Θέρμα». Ωστόσο, κατά τη διάρκεια της επιτόπιας έρευνας και τις αφηγήσεις των ατόμων που συμμετείχαν στην έρευνα, προέκυψε ότι η εμπορευματοποίηση της πηγής της Εφταλούς τη δεκαετία του '70 αποτέλεσε την αιτία της μετατόπισης του τοπίου από ένα «θηλυκό» πεδίο κοινωνικότητας, σε ένα τόπο με υποτονισμένους έμφυλους διαχωρισμούς, όπου η έννοια της ευεξίας είναι κυρίαρχη. Οπότε προσπάθησα να αποτυπώσω τους μετασχηματισμούς της πηγής σε σχέση με τη χρήση και την εννοιολόγηση της από τους/τις επισκέπτες/τριες ως θεραπευτικό τοπίο πριν και μετά την εμπορευματοποίησή της.

Η ιαματική πηγή θα μπορούσε να χαρακτηριστεί ως ένας ιδιαίτερος θεραπευτικός τόπος (Foley 2011), αλλά παράλληλα και ένας χώρος καθημερινών πρακτικών, ο οποίος διατηρεί την ιστορική του σημασία εμπλουτισμένος με σύγχρονα νοήματα και σημασίες. Στο σύγχρονο πλαίσιο με τον όρο θεραπευτικός, περιλαμβάνεται η ανακούφιση -έστω και πρόσκαιρη- από τους οποιουδήποτε σωματικούς πόνους, η χαλάρωση, η αναζωογόνηση, η ευεξία, η συναισθηματική ανάταση, η ψυχαγωγία, η σύναψη κοινωνικών σχέσεων και η εγγύτητα. Τα άτομα που επισκέπτονται σήμερα τα λουτρά χρησιμοποιούν μια νεωτερική «ολιστική γλώσσα» (Dubisch 2013). Μιλούν για ελεύθερο χρόνο που τον αξιοποιούν προς αναζήτηση της ευεξίας, της διατήρησης ενός υγιούς σώματος –όπως επικρατεί στον κυρίαρχο λόγο- της φροντίδας του εαυτού, της ομορφιάς και της αναζωογόνησης. Η αναζήτηση αυτή των «νοημόνων σωμάτων» (Scheper-Hughes και Lock 1987) ωστόσο, εντάσσεται σε ένα εμπορευματοποιημένο πλαίσιο, όπου όλες οι παροχές διαμεσολαβούνται χρηματικά και η εκμεταλλευτική συνθήκη είναι προφανής.

2.2 Η συμμετοχική παρατήρηση

Η διεξαγωγή της επιτόπιας έρευνας στην ιαματική πηγή της Εφταλούς στηρίχτηκε σε συγκεκριμένες μεθοδολογικές παραδοχές και κατευθύνσεις. Προσπάθησα να πραγματοποιήσω μια ποιοτική έρευνα με σκοπό να προσεγγίσω έννοιες και σχέσεις,

μέσα από τη συστηματική παρατήρηση και συλλογή πληροφοριών. Αυτή η ποιοτική ερευνητική προσπάθεια, βασίζεται στις αρχές της λεγόμενης “grounded theory” (Strauss and Corbin 1990: 12). Η ερευνητική διαδικασία ήταν ανοιχτή και ευέλικτη, ώστε η όποια μορφής θεωρία, να προκύψει μέσα από μια συστηματική καταγραφή στοιχείων και την ανάλυση-ερμηνεία τους. Όπως αναφέρει η Κυριαζή «Η θεωρία αναδύεται από τα δεδομένα μέσα από τη διαδοχική αποσαφήνιση εννοιολογικών κατηγοριών» (2009: 247). Επομένως, πρόκειται περισσότερο για μια διερευνητική έρευνα, όπου η ερευνήτρια «πηγαίνει ψάχνοντας» (Φίλιας 2000: 26). Η συλλογή στοιχείων πραγματοποιήθηκε μέσα από το συνδυασμό της άμεσης παρατήρησης, της συμμετοχής και των ημι-κατευθυνόμενων «ελεύθερων συνεντεύξεων» (Φίλιας 2000: 133). Η εφαρμογή πολλαπλών μεθόδων αποσκοπεί στο να αναδειχθεί η πολυπλοκότητα των κοινωνικών νοημάτων, σε ένα συγκεκριμένο χώρο και χρόνο. Να είναι όσο το δυνατόν πιο πλούσια και «πυκνή» (Geertz 2003) η περιγραφή του τοπίου της Εφταλούς. Διάλεξα τη συμμετοχική παρατήρηση, με σκοπό η αναπαράσταση της πραγματικότητας, να αποτυπωθεί μέσα από την έκφραση των ατόμων που συμμετείχαν στην έρευνα και όσο λιγότερο γίνεται από τη δική μου. Η παρατήρηση με συμμετοχή, αποτέλεσε για μένα μια άκρως ενδιαφέρουσα και προκλητική διαδικασία. Πώς εξηγείται όμως αυτό; Το πεδίο της έρευνας επιλέχθηκε με βάση τις προσωπικές μου προτιμήσεις, εμπειρίες και βιώματα. Ο Whitehead αναφέρει στο βιβλίο του Φίλια ότι « Η κρίση για την αξία του αντικειμένου της έρευνας δεν είναι μέρος της υφής [δομής] των φυσικών επιστημών, αλλά των προσωπικών κινήτρων του ερευνητή» (2000: 20). Βασική μου μέριμνα κατά τη διενέργεια της άμεσης παρατήρησης, ήταν να προσπαθήσω να καταγράψω όσο το δυνατόν πιο άμεσα, αυθόρμητες συμπεριφορές των ατόμων που βρίσκονταν στο χώρο, να περιγράψω λεπτομερώς το τοπίο, να κοιτάω και να ακούω, χωρίς να χάνω τη μαγεία της όλης διαδικασίας. Έπεινα να είμαι φιλική, ευγενική, άμεση και ειλικρινής με τους ανθρώπους που συναναστρεφόμουν. Είχα ένα σχετικό άγχος καθώς γνώριζα, ότι ο τρόπος που θα πρόβαλλα το αίτημά μου την πρώτη φορά της συνάντησης, θα είχε μεγάλη σημασία, στην μετέπειτα πορεία της συνομιλίας. Επαγρυπνούσα στο γεγονός, ότι ήμουν φιλοξενούμενη σε έναν τόπο που δεν έχω συνηθίσει να είμαι εκεί και οι σχέσεις μου με την «ντόπια» κοινότητα δεν ήταν οικείες. Οπότε επέδειχνα τον ανάλογο σεβασμό και διακριτικότητα. Παρ’ όλα αυτά δεν ήμουν διστακτική στο να προσεγγίζω τα εκάστοτε άτομα και να συνομιλώ μαζί τους.

Πώς όμως με δέχτηκαν οι εργαζόμενες στο χώρο των λουτρών και πώς τα άτομα που επιχείρησα να συνομιλήσω; Αρχικά, φρόντισα να προετοιμάσω κατάλληλα την είσοδό μου στα λουτρά. Την πρώτη φορά που τα επισκέφθηκα, ενημέρωσα την Στρατούλα, την εργαζόμενη, για το σκοπό της επίσκεψης και τις προθέσεις μου. Η ίδια, μια σαραντάχρονη γυναίκα, γεννημένη και μεγαλωμένη στο Μόλυβο, σχετικά καινούρια στη δουλειά, ήταν θετική (και αρκετά βοηθητική καθ' όλη την παραμονή μου στους χώρους) λέγοντάς μου «Εμάς δε μας πειράζει καθόλου, μάλιστα μπορείς να κάθεις και μέσα (στο χώρο που αλλάζει ο κόσμος και μπαινοβγαίνει είτε από την πηγή, είτε από τη θάλασσα), για να βλέπεις περισσότερα πράγματα, γιατί εδώ μπροστά στο γραφείο δε θα καταλάβεις και πολλά».

Την επόμενη μέρα που πήγα στα λουτρά, η Λένα, η άλλη εργαζόμενη, γνώριζε ήδη την ύπαρξή μου από τη Στρατούλα. Ως πιο παλιά στη δουλειά, έχει τη γενική εποπτεία του χώρου και φροντίζει έτσι ώστε όλα να λειτουργούν, όπως επιθυμεί. Πρόκειται για μια δυναμική γυναίκα, κοντά στα εξήντα, που γεννήθηκε και μεγάλωσε στο Μόλυβο. Είναι πολύ ομιλητική, γνωστή στους Μολυβιάτες/ισσες που επισκέπτονται τα λουτρά, χαμογελαστή και επιβλητική στο χώρο. Της εξήγησα το σκοπό της παρουσίας μου και μου είπε, ότι θα χαρεί να με βοηθήσει όσο μπορεί και δεδομένου ότι δεν υπάρχει –όπως μου ανέφερε η ίδια- κάποιο βιβλίο με την ιστορία του τόπου, θα μου εξιστορήσει διάφορα από τότε που θυμάται τον εαυτό της να έρχεται στο χώρο. Ωστόσο, θα αναφέρει την επίσκεψη μου και στο δήμο Μήθυμνας, για τυπικούς λόγους «γιατί θέλουν να ξέρουν», όπως χαρακτηριστικά μου ανέφερε. Αδιαμφισβήτητα, η εξασφάλιση καλών σχέσεων με το εργαζόμενο προσωπικό, διευκόλυνε πολύ την παρουσία μου στο χώρο και συνεπακόλουθα την όλη πορεία της ερευνητικής διαδικασίας. Επομένως, προσπαθούσα να επιλέγω σημεία από το οποία δε θα ενοχλώ τους/τις συμμετέχοντες/ουσες, αλλά παράλληλα θα μπορώ να βλέπω και να ακούω τι συμβαίνει. Βέβαια, λόγω της πολυπλοκότητας του χώρου δε γινόταν να στέκομαι σε ένα σταθερό σημείο, αλλά έπρεπε να εναλλάσσω τον τόπο παρατήρησής μου. Δηλαδή να κάθομαι μέσα στη χαβούζα, στο χώρο αναμονής, στο χώρο που οι λουόμενοι/ες αλλάζουν ρούχα, έξω στη μικρή αυλή, πλάι και μέσα στη θάλασσα.

2.3 Οι συνομιλήτριες/ες

Η επιτόπια έρευνα στο τοπίο της Εφταλούς, πραγματοποιήθηκε κατά τη διάρκεια μιας εβδομάδας στα τέλη του Αυγούστου - αρχές Σεπτέμβρη και μιας εβδομάδας στα τέλη του Οκτώβρη – αρχές Νοέμβρη. Η συλλογή των στοιχείων έγινε στο χώρο των λουτρών της Εφταλούς, αλλά ορισμένες από τις συνομιλίες έλαβαν χώρα στην περιοχή του Μολύβου, καθώς εκεί ήταν ο τόπος διαμονής μου. Αξίζει να σημειωθεί, ότι και στις δύο περιοχές συγκέντρωσα εξίσου σημαντικές και αξιόλογες πληροφορίες. Κουβέντιασα με άτομα, ηλικίας από 32 έως 75 ετών, σε σπίτια, σε καφενεία, στο δρόμο, σε μαγαζιά και σε bar. Άλλοι επισκέπτονται συχνά και άλλες λιγότερο συχνά τα λουτρά της Εφταλούς. Μια συνοπτική παρουσίαση των συνομιλητών/τριών γίνεται στο Παράρτημα της εργασίας. Η επιλογή των προσώπων από το χώρο των λουτρών, στηριζόταν καθαρά στη διάθεσή τους να μου μιλήσουν. Για κάποιους/ες ήταν αρκετά περίεργο και ίσως ενοχλητικό, να καλούνται να μου μιλήσουν, μετά από μια χαλαρωτική διαδικασία. Ωστόσο, δε συνέβη το ίδιο με τα άτομα που συνομίλησα εκτός λουτρών, που όλοι/ες ήταν πρόθυμοι/ες να μου μιλήσουν έστω και για λίγο, για την εμπειρία τους στα λουτρά. Τα συγκεκριμένα άτομα, τα επέλεγα είτε τυχαία, μπαίνοντας σε μαγαζιά ή καφενεία του Μολύβου, είτε γνωρίζοντας από γνωστούς μου κατοίκους της περιοχής, ότι χρησιμοποιούν τις πηγές. Η παρατήρηση συνοδεύτηκε από «συνεντεύξεις βάθους» (Κυριαζή 2009: 262). Έχοντας υπόψη σχετικό βιβλιογραφικό υλικό, σε συνδυασμό με τη δική μου μέχρι τότε βιωμένη εμπειρία, κατέγραψα κάποιες γενικές ερωτήσεις και θεματικές, οι οποίες χρησίμευσαν ως κατευθυντήριοι άξονες στις συνομιλίες μου με τα διάφορα άτομα. Αξίζει να σημειωθεί ότι η σχετική βιβλιογραφία με βοήθησε στο να συγκεκριμενοποιήσω τα ερωτήματά μου, να θέσω τους στόχους μου και αποκτήσουν μορφή τα νοήματα που θέλω να παράγω.

Σχετικά με τις κατευθυντήριες ερωτήσεις δεν είχαν κάποια προκαθορισμένη σειρά, ούτε τίθονταν σε όλους/ες με τον ίδιο τρόπο, αλλά ούτε ήταν και κάθε φορά οι ίδιες. «Η διαμόρφωση ενός σχεδιαγράμματος για μια μη δομημένη συνέντευξη έγκειται κυρίως στο σχεδιασμό ιδεών για την κατάλληλη ερευνητική κρούση στην κατάλληλη στιγμή» (Plummer 2000: 171). Κατά τη διάρκεια των συζητήσεων, προσπαθούσα να προσαρμόσω το περιεχόμενο, το ύφος και τη μορφή τους, έτσι ώστε να είναι όσο πιο ελεύθερες και διαδραστικές γινόταν. Συνήθως, προσπαθούσα να αφήνω τους/τις ομιλητές/τριες να μιλούν, χωρίς να παρεμβαίνω, να αφουγκράζομαι τη δυναμική της κουβέντας και όποτε υπήρχαν μεγάλες παύσεις, να

θέτω κάποια ερώτηση που θεωρούσα σημαντική για την έρευνα και την παραπέρα κουβέντα. Συνειδητοποιούσα ωστόσο τις σχέσεις εξουσίας, που ενδεχομένως να παράγονταν, κατά την διάρκεια των συζητήσεων. Έτσι, αναγνωρίζοντας το ρόλο μου στην όλη διαδικασία, έκανα και τη δική μου αυτοπαρατήρηση (Ιγγλέση 2001: 57,65,66). Διάφοροι άνθρωποι καλούνταν να δεχτούν μια άγνωστη κοντά τους και εγώ αποζητούσα να δημιουργηθεί μια σχέση εμπιστοσύνης σε ένα τόσο μικρό χρονικό διάστημα. Προσπαθούσα να εξηγήσω το λόγο της παρουσίας μου, τι με έκανε να βρεθώ «σε έναν ξένο χώρο, σε έναν ‘άλλο’ χώρο» (Λυδάκη 2010: 164) διαφορετικό από εκείνον που ζω και εργάζομαι καθημερινά. Είναι γεγονός ότι από μερικά άτομα, αισθάνθηκα μια αμηχανία ή ένιωσα μια προσπάθεια να ανιχνεύσουν τα κίνητρά μου και τις προθέσεις μου. Η αμηχανία ελαττωνόταν όμως όταν, τους/τις ενημέρωνα εξ αρχής ότι η συζήτηση θα είναι ανώνυμη, ότι διεξάγεται στα πλαίσια του πανεπιστημίου και όποτε ήθελα να χρησιμοποιήσω το μαγνητόφωνο, συμφωνούσαμε για την ύπαρξη του ή όχι. Όπως αναφέρει ο Plummer «Ο ερευνητής καλείται να συμφωνήσει με το υποκείμενο (αλλά και να ξεκαθαρίσει ο ίδιος μέσα του) σε ποιο βαθμό χρειάζεται αλλαγή στα ονόματα, τους τόπους και τα γεγονότα ζωής» (2000: 162). Ακόμη, ήμουν όσο το δυνατόν πιο ενθαρρυντική και υποστηρικτική, σε κόσμο που νόμιζε ότι δεν έχει κάτι αξιόλογο να μου αναφέρει και έδειχνα κατανόηση στα λεγόμενά τους, χωρίς να διατυπώνω κρίσεις και σχόλια σε ότι άκουγα. Φρόντιζα όμως να σημειώνω στο χαρτί τις δικές μου αντιδράσεις σε ότι προσλάμβανα.

Το γεγονός ότι είχα κατά νου να συλλέγω πληροφορίες από τον/την συνομιλητή/τρια με κάθε μου αίσθηση, ήταν φοβερά ενδιαφέρον. Επιχειρούσα να κατανοήσω τη σιωπή, την αμηχανία ή την προθυμία που είχαν να μιλήσουν για κάποιο θέμα, γιατί «η συνέντευξη δεν είναι ένα είδος παροντικής αλληλο-αναπαράστασης ή αλληλο-παρατήρησης των συνομιλούντων αλλά πολυαισθητηριακή και συναισθηματική εμπλοκή στον κόσμο» (Παπαγαρουφάλη 2002: 30). Τι σήμαιναν οι χειρονομίες τους, το ύφος τους, και η σωματική επαφή που υπήρξε σε κάποιες περιπτώσεις π.χ. αγκαλιές, φιλία, χειραψίες, νεύματα; Όλη αυτή τη συνθήκη, προσπαθώ να την απεικονίσω με ζωντάνια στην αφήγησή μου.

Πρέπει να παραθέσω σε αυτό το σημείο, ότι προβληματίστηκα για το ποιος είναι ο καταλληλότερος χρόνος καταγραφής αυτών που προσλάμβανα, με τις αισθήσεις μου. Αρχικά, είχα ενδοιασμούς για το αν θα έπρεπε να φαίνομαι ότι γράφω συνεχώς σε ένα τετράδιο. Ένιωθα, ότι ήμουν παράταιρη στο όλο πλαίσιο και

ότι μπορεί να ενοχλούσα τον κόσμο που ερχόταν να χαλαρώσει. Με το πέρασμα του χρόνου όμως, ξεπέρασα αυτή τη σκέψη, οικειοποιήθηκα το χώρο και την όλη κατάσταση και έτσι κατέγραφα συνεχώς τις εντυπώσεις μου, έχοντας στο νου μου, να μην επηρεάσω αρνητικά την «ποιότητα της παρατήρησης» (Φίλιας 2000: 107). Υπήρχαν ωστόσο και πολλές περιπτώσεις, όπου δεν ήταν εφικτό να κρατώ σημειώσεις. Κάτι τέτοιο θα ήταν τουλάχιστον αλλόκοτο. Για παράδειγμα, όταν βρισκόμουν μέσα στη χαβούζα ή στη θάλασσα ή όταν έκανα ντους και παρατηρούσα τους/τις άλλους/ες λουόμενους/ες ή σε καταστάσεις που μιλούσα με κόσμο και δεν ήταν βολικό να κρατώ σημειώσεις. Σε αυτές τις φάσεις, έγραφα τις παρατηρήσεις μου όσο το δυνατόν πιο γρήγορα μπορούσα. Συνήθως αποχωρούσα από το χώρο των λουτρών, αφού πρώτα σημείωνα κάποιες λέξεις-κλειδιά και έπειτα καθόμουν σε ένα απομονωμένο μέρος και επιστράτευα τη μνήμη μου. Σίγουρα, η καταγραφή των παρατηρήσεων συνεχιζόταν κάποιο διάστημα και την επόμενη μέρα το πρωί, μέχρι να επισκεφτώ ξανά τα λουτρά.

Η μέθοδος που ακολούθησα στην καταγραφή των σημειώσεων ήταν αυτής της χρονολογικής σειράς, χωρίς να οργανώνω το περιεχόμενο των παρατηρήσεων σε κατηγορίες. Η κατηγοριοποίηση του περιεχομένου όσων συνέλεξα, έγινε εκ των υστέρων, αφού απομαγνητοφώνησα και τις συνομιλίες. Έτσι μέσα από τις περιγραφές ανακάλυψα στοιχεία, τα οποία τα ταξινόμησα με βάση γενικότερες έννοιες και οι αρχικές κατηγορίες στις οποίες εστίασα τους προβληματισμούς-ερωτήσεις μου, χρειάστηκαν αναθεώρηση προκειμένου να συμπεριλάβω τα νέα στοιχεία που προέκυψαν από την επιτόπια. Σε κάθε περίπτωση όμως τα στοιχεία αυτά αποτελούν μια πρωτόλεια ιχνογράφιση του τοπίου, που χρήζει περαιτέρω βαθύτερης ιστορικής και ανθρωπολογικής διερεύνησης.

3.0 Γυναικεία Ομοκοινωνικότητα

Η θερμή πηγή της Εφταλούς αποτελούσε πριν την εμπορευματοποίηση της τη δεκαετία του '70, ένα πεδίο ομόφυλης κοινωνικής εμπειρίας. Οι χρήσεις της πηγής από τις γυναίκες και τα νοήματα που έδιναν σε αυτήν, διαφοροποιούνται σημαντικά σε σχέση με τις χρήσεις και τις εννοιολογήσεις των επισκεπτριών/ων στη σύγχρονη συγκυρία. Διαφαίνεται μια μετατόπιση από έναν έμφυλο λόγο περί υγείας, σε έναν «άφυλο» λόγο περί ευεξίας.

3.1 Ένα τοπίο με «θηλυκή» ενέργεια

Τα λουτρά ήταν πάντοτε «θηλυκά», τόποι γυναικών, όπως συμπεραίνεται από τις αφηγήσεις που παρατίθενται ακολούθως:

Δύο δωμάτια υπήρχαν παλιά με ξύλινο πάτωμα. Τα υπόλοιπα, η επέκταση [όπου βρίσκονται τώρα οι ατομικές μπανιέρες και το δωμάτιο *massage*] μπήκαν αργότερα. Ο κόσμος που ερχόταν για λουτρά, σε αυτά τα δύο δωμάτια έμενε ή στα ενοικιαζόμενα δωμάτια των Αγ. Αναργύρων.⁸ Ερχόντουσαν η γιαγιά μου ας πούμε με το γαϊδούρι φορτωμένο με το στρώμα τους, τα κουζινικά τους, τις κουβερτούλες τους και μένανε για 1 βδομάδα, 10 μέρες. Μαγειρεύανε στο τζάκι που είχε στο δίπλα δωμάτιο και έκαναν τα μπάνια τους... Αυτός που τα διαχειριζόταν κάθε φορά μετά τις δημοπρασίες έβαζε τον κόσμο με σειρά ενορίας. Πρώτα ο ταξιάρχης, ύστερα η άλλη ενορία, από διάφορα χωριά... Και δίπλα στους Αγ. Αναργύρους είχε ενοικιαζόμενα δωμάτια για αυτούς που ερχόντουσαν για λουτρά. Τώρα πια δεν είναι έτσι. Τότε ήταν μια παρέα όλοι, αυτοί που μέναν στα δωμάτια εκεί και οι εδώ... Τις έφερναν οι άντρες τις γυναίκες τους εδώ. Ήξεραν ότι θα κάτσουν μια βδομάδα να κάνουν τα μπάνια τους.

Η Λένα γεννήθηκε και μεγάλωσε στο Μόλυβο. Μάλιστα όπως η ίδια μου επισημαίνει «με έφερε η γιαγιά μου στα λουτρά, από πολύ μικρή», οπότε φαίνεται

⁸ Η πετρώδης παραλία που εκτείνεται ανατολικά της χαβούζας, ονομάζεται παραλία των Αγίων Αναργύρων, λόγω του ναού και βρίσκεται λίγα μέτρα μακριά από την πηγή. Στην πρώτη παραλία μετά την πηγή, υπάρχει η εκκλησία, ενοικιαζόμενα δωμάτια και μια ταβέρνα. «Οι θεραπευτικές ιδιότητες της πηγής χρεώνονταν στους Αγίους Αναργύρους, που ήταν γιατροί. Η εκκλησία και τα δωμάτια είναι ηλικίας πεντακοσίων ετών, όπως μαρτυρούν οι κάτοικοι της περιοχής. Στον περίβολο της εκκλησίας υπάρχει και αγίασμα, δηλαδή ένας λάκκος με θαλασσινό νερό. Φτάνεις σ αυτό κατεβαίνοντας καμιά πενηνταριά σκαλοπάτια μέσα στη γη» (Ζαχαρόπουλος 2001: 90). Από την παραλία που βρίσκεται η εκκλησία και πέρα, εκτείνονται φυσικά σχηματισμένοι κολπίσκοι, όπου οι λούόμενοι/ες κάνουν γυμνοί/ες μπάνιο. Μάλιστα υπάρχει γραμμένο σε ένα βράχο : “nudes only”.

να γνωρίζει καλά την ιστορία του τόπου. Η αλλαγή της κτιριακής μορφής των λουτρών είναι προφανής από την περιγραφή της Λένας. Μαζί με το μετασχηματισμό τους όμως, επήλθε και η αλλαγή στις κοινωνικές σχέσεις. Η διαμεσολάβηση του αντιτίμου στη χρήση της πηγής και μια πιο μαζική χρήση της χαβούζας, προκάλεσε την εξαφάνιση των γυναικείων κοινοτικών σχέσεων που αναπτύσσονταν παλιά. Η τωρινή χρήση των λουτρών είναι πιο ατομική, παρόλη την εγγύτητα που προσφέρει ο χώρος και για τους περισσότερους/ες αποτελεί ένα και μοναδικό πέρασμα κατά τη διάρκεια της τουριστικής τους δραστηριότητας. Η παλιά λειτουργία ήταν πιο ελεύθερη και με λιγότερους κανόνες συμπεριφοράς. Οι γυναίκες γνώριζαν ότι θα κάτσουν μια εβδομάδα -συνήθως με δέκα μέρες- και ρύθμιζαν οι ίδιες τη λειτουργία των λουτρών. Η αρμοδιότητα του υπευθύνου αφορούσε μόνο τη σειρά με την οποία θα χρησιμοποιούσε το χώρο η εκάστοτε ενορία.

Δε βγαίνουν στα κρύα, μόνο ζεστά. Μάλλον δεν το ήξεραν. Παλιά δεν τα ξέραν αυτά. Ούτε στα κρύα μπαίνουν. Φοβόντουσαν πάρα πολύ. Θα ήταν κακό αν κάναν κρύο, προσέχαν πολύ.

Μου εξηγεί η Μαρίνα γύρω στα εξήντα, που ήταν από τις πιο ομιλητικές συμμετέχουσες και πρόθυμη να μου μεταφέρει την ιστορία των λουτρών και του Μολύβου, όπου γεννήθηκε και μεγάλωσε. Οι γυναίκες ερχόντουσαν για τη θεραπεία τους, ζούσαν μέσα στο χώρο από κοινού χωρίς όμως να κάνουν την εναλλαγή κρύου και ζεστού μπάνιου. Είχαν τη δική τους εννοιολόγηση για το τι είναι ωφέλιμο και τι όχι στην υγεία τους. Θεωρούσαν ότι το ζεστό νερό είναι αυτό που θεραπεύει, ενώ η θάλασσα και το κρύο της νερό αντιμετωπιζόνταν ακόμη ως κάτι το επικίνδυνο και βλαπτικό. Γίνεται αντιληπτό, ότι ο μετασχηματισμός του χώρου συνοδεύεται και από αλλαγές στη χρήση του από τους/τις επισκέπτες/τριες. Η εναλλαγή κρύου και ζεστού νερού, αποτελεί μια τεχνική που επιτελείται αργότερα με την εμπορευματοποίηση του χώρου, την άνοδο της τουριστικής δραστηριότητας και με τον ερχομό τουριστών/τριών που γνώριζαν την τεχνική από τα λουτρά της ευρωπαϊκής περιοχής, όπως δηλώνει η Patricia (53 ετών) που υπήρξε υπεύθυνη λειτουργίας των λουτρών για πολλά χρόνια γεννημένη σε περιοχή της Γερμανίας. «Οι τουρίστες το φέρανε αυτό το μέσα-έξω, που το κάνανε ας πούμε στη Γερμανία και το είδε ο κόσμος εδώ και το έκανε, δε το ξέρανε μέχρι τότε».

Η Μαρίνα συνεχίζοντας την κουβέντα για τις εμπειρίες της από τα λουτρά, μου λέει γελώντας «μόνο γυναίκες μπαίνανε και μόνο στα ζεστά. Οι άντρες ποτέ.

Το παίζαν άντρου». Τα λεγόμενά της επιβεβαιώνουν τη γυναικεία ομοκοινωνικότητα που μου είχε περιγράψει νωρίτερα η Λένα. Μου αφηγείται μια πρακτική που αφορούσε αποκλειστικά τις γυναίκες. Έμπαιναν μόνο στο ζεστό νερό, γιατί η θάλασσα και το κρύο μπάνιο ήταν στοιχεία συνδεδεμένα με τον κίνδυνο. Οι σύζυγοι τους περιοριζόντουσαν στο να τις συνοδεύουν μέχρι τα λουτρά και να επιστρέφουν -μετά το πέρας των δέκα ημερών συνήθως- για να τις παραλάβουν. Το γεγονός ότι το μπάνιο στα λουτρά αποτελούσε μια «γυναικεία υπόθεση», μαρτυρά η συνέχεια της αφήγησης της Λένας:

Η γιαγιά μου έλεγε ότι ερχόντουσαν οι τουρκάλες από απέναντι με βάρκες για να πιάσουν παιδιά. Σε αυτά που μου έλεγε η γιαγιά μου επιβεβαιώθηκα από τους επιστήμονες.

Η Λένα ως εργαζόμενη στο χώρο μου δήλωσε από την πρώτη συζήτηση που κάναμε ότι το νερό της πηγής, λειτουργούσε θετικά στη σύλληψη παιδιών και ότι ερχόντουσαν γυναίκες από τα παράλια της Μ. Ασίας με τις βάρκες, με σκοπό να ευνοηθεί η γονιμότητά τους. Για να προσδώσει αξιοπιστία στην προφορική ιστορία της γιαγιάς της, επικαλείται τους «επιστήμονες». Η ανάπτυξη της βαλνεολογίας και η γενικότερη εμπλοκή της ιατρικής, προσέφερε μια επιστημονική βάση στην πρακτική των λουτρών. Το ίδιο γεγονός μου αναφέρει και η Καίτη –στηριζόμενη στο λόγο της μητέρας της- μια γυναίκα γύρω στα πενήντα πέντε μορφωμένη και αρκετά δυναμική, που ζει και εργάζεται στο Μόλυβο. Υπήρξε από τις πιο πρόθυμες και γλαφυρές ομιλήτριες στην έρευνα. «Να ξέρεις Βίλυ μου, έχω ακούσει ότι ερχόντουσαν γυναίκες από τη Μ. Ασία απέναντι με βάρκες για να πιάσουν παιδιά, πρέπει να είναι αλήθεια μου το έχει πει η μαμά μου». Η επίσκεψη στην Εφταλού για την ενίσχυση της γυναικείας γονιμότητας μέσω του νερού, φαίνεται να ήταν μια συνηθισμένη πρακτική των γυναικών της εποχής. «Άκουσα μια γριά που συζητούσε με τη πεθερά της, ότι εδώ παλιά κάναν μωρά», μου λέει η Patricia με θαυμασμό και πίστη στο γεγονός, καθώς επιβεβαιώνεται ιατρικά. Δεν πρόκειται απλά για μια προφορική παράδοση, που διατηρείται με τα χρόνια από γενιά σε γενιά. «Ναι έχουνε λόγο, αφού χαλαρώνεις μπορείς, μπορείς. Πάντως μίλησα με γιατρούς και λέγανε, ναι μπορείς» μου εξηγεί. Ωστόσο, η πηγή ως πεδίο υποστήριξης της γυναικείας αναπαραγωγής, αποτελούσε μια πρακτική του παρελθόντος. Στο σημερινό πλαίσιο, η πηγή θεωρείται ότι βοηθάει στις γυναικολογικές παθήσεις είτε πιο ήπιας μορφής «για γυναικολογικές παθήσεις ενδείκνυται, κολπίτιδες,

μυκητιάσεις... » όπως μου επισημαίνει η Λένα, είτε πιο σοβαρής κατάστασης, σαν αυτής που μου περιγράφει η Patricia:

Μια φορά είχα πρόβλημα και στα γυναικολογικά και πήγα στο γιατρό και βρήκαν κάτι κύστες ξέρω γω. Και ήταν να κάνω εγχείρηση σ' ένα μήνα και αντιβίωση και λέω... κάθε μέρα εκεί μέσα, μέσα, μέσα, μετά από ένα μήνα, δε βρήκαν τίποτα, μα τίποτα. Πιστεύω μου φυγε γιατί πήγα εκεί.

Γίνεται κατανοητό από τα παραπάνω, ότι η συνθήκη λειτουργίας και χρήσης της πηγής έχει εν μέρει μεταβληθεί. Τα λουτρά της Εφταλούς πλέον δεν αντιπροσωπεύουν αποκλειστικά ένα γυναικείο πεδίο ενέργειας. Αυτό το «πολιτισμικό ιδίωμα» (Αθανασίου 2011: 318) της γυναικείας κοινοτικής σχέσης δεν υφίσταται πια. Αντιθέτως, παρατηρείται μια διάθεση «εκμοντερνισμού» σύμφωνα με τα ευρωπαϊκά πρότυπα των *spra*, όπου οι «έμφυλες διαφοροποιήσεις είναι υποτονισμένες» (Αστρινάκη 2011: 62). «Στα λουτρά στη Γερμανία είναι όλοι μέσα γυμνοί, οικογένειες, μητέρες, γυναίκες, άντρες, όλοι μαζί μέσα» όπως περιγράφει η Patricia. Η άμβλυνση του έμφυλου διαχωρισμού στην Εφταλού επιτυγχάνεται από το γεγονός ότι η χαβούζα είναι μικτή, χωρίς ωστόσο οι λουόμενοι/ες να είναι γυμνοί/ες μέσα σ αυτήν. Μάλιστα τα λουτρά της Εφταλούς, είναι από τα μοναδικά του νησιού- και από τα ελάχιστα στον ελλαδικό χώρο- που η πηγή είναι μικτή και δεν υπάρχουν ξεχωριστές χαβούζες για άνδρες και γυναίκες. Ακόμη δεν υπάρχουν ανδρικές και γυναικείες τουαλέτες, αλλά ούτε και ξεχωριστά αποδυτήρια. Οι επισκέπτες/τριες αλλάζουν πίσω από το ξύλινο παραβάν και έπειτα εισέρχονται στη μικρή χαβούζα φορώντας μαγιό ή εσώρουχο. Επομένως οι μετασχηματισμοί που έχουν συντελεστεί στο τοπίο, διαφαίνεται ότι κινούνται προς την κατεύθυνση των «άφυλων» χαρακτηριστικών. Παρατηρείται μια μετακίνηση από έναν έμφυλο λόγο περί υγείας, σε έναν λόγο περί ευεξίας που είναι «άφυλος».

4.0 Θεραπεία, Υγεία, Ευεξία

Με την εμπορευματοποίηση και εκμετάλλευση της θερμής πηγής εισάγονται από τις/ους επισκέπτριες/ες στο τοπίο νεωτερικές έννοιες, όπως ευεξία, απόλαυση συνδεδεμένη με τη θεραπεία, ευχαρίστηση, αναζωογόνηση, ενέργεια, επιβράβευση αλλά και *new age* πρακτικές όπως ο διαλογισμός, το χαλαρωτικό *massage* και η *yoga*. Παλιές σημασίες της θεραπείας εγγράφονται και συν-γράφονται σε ένα πλαίσιο καινούριων εννοιών και πρακτικών.

4.1 «Επιβραβεύω τον εαυτό μου με ένα μπάνιο και ένα *massage*»

«Σσς... Θερμή παράκληση για να απολαύσετε τη θεραπεία σας να κάνετε ησυχία...». Πρόκειται για μια από τις ανακοινώσεις στο εσωτερικό του χώρου. Με τη βύθιση στη χαβούζα, η θεραπεία θεωρείται δεδομένη. Ο στόχος είναι να καταστεί όσο το δυνατό πιο απολαυστική. Η περισσότερη ησυχία, φέρνει μεγαλύτερη απόλαυση στη θεραπεία των λουόμενων. Έτσι τα λουτρά της Εφταλούς παρουσιάζονται ως ένα θεραπευτικό τοπίο, όπου θεραπεία και απόλαυση συνυπάρχουν. Ο χώρος έχει εμπορευματοποιηθεί και γεννά καινούριες πολιτισμικές πρακτικές, με άξονα τη θεραπεία αλλά σε συνδυασμό με την απόλαυση, την ευχαρίστηση, την αναζωογόνηση. Ποια είναι όμως η θεραπευτική σημασία του τοπίου για τον καθένα/μία που επισκεπτόταν ή επισκέπτεται το μέρος;

Έβλεπα όφελος γι αυτό πήγαινα... έκανα, αλλά κατάλαβα ότι με πείραζε στα πόδια και σταμάτησα. Έκανα στη θάλασσα μπάνιο μετά. Θέλω να πηγαίνω, αλλά δεν κάνει για τα πόδια μου. Ο γιατρός είπε ότι το κρύο κάνει καλό, η θάλασσα.

Η κυρία Μαρία είναι 75 ετών και ζει στο Μόλυβο από τότε που γεννήθηκε. Στη συζήτηση μας στην αυλή του σπιτιού της, αναφέρεται αμιγώς στις θεραπευτικές ιδιότητες του νερού της πηγής. Πιστεύει σε αυτές, καθώς έβλεπε διαφορά στο σώμα της. Το πρόβλημα όμως στα γόνατά της την απέτρεψε από το να επισκέπτεται τα λουτρά, κατόπιν παρότρυνσης και του γιατρού της. Από την αφήγησή της κυρίας Μαρίας λείπει οποιαδήποτε έννοια απόλαυσης και ευχαρίστησης. Ο σκοπός των επισκέψεων της ήταν καθαρά θεραπευτικός και έμπαινε «μόνο στα ζεστά», γιατί η εναλλαγή κρύου ζεστού θεωρείται από την ίδια βλαπτική, όπως μου λέει χαρακτηριστικά «η πεθερά μου έκανε πήγε στο ζεστό, μετά στο κρύο και έμεινε

παράλυτη». Τα λουτρά δεν αποτελούν για όλους/ες ένα πεδίο θεραπείας. Η Μαρίνα μου αφηγείται ενώ καθόμαστε στο σαλόνι του σπιτιού της ότι:

Είχα και μια άσχημη εμπειρία στη ζωή μου, γι' αυτό δεν πάω. Έχασα τον πατέρα μου από τα λουτρά. Είχε πρόβλημα με την πηκτικότητα του αίματος και του έκανε κακό. Από αυτό τον χάσαμε, από τα μπάνια στα λουτρά. Η θεία μου του είπε να πάει να κάνει μπάνια, επειδή έκανε και αυτή για τη μέση της. Μετά από μια εβδομάδα λουτρών χειροτέρευσε.

Η Μαρίνα αποδίδει το θάνατο του πατέρα της στο νερό των λουτρών, σε συνδυασμό με το πρόβλημα υγείας που ήδη είχε και είναι σίγουρη ότι τα λουτρά λειτούργησαν επιβαρυντικά στην κατάστασή του. Έτσι δεν τα επισκέπτεται πια, ενώ μέχρι το θάνατο του πατέρα της πήγαινε αρκετά συχνά. Ωστόσο δε θεωρεί ότι το νερό της πηγής είναι βλαπτικό για όλους/ες.

Η Παναγιώτα από την άλλη, κοντά στα 60 και αυτή, εστιάζει στην ευεργετική αξία του νερού. Επικεντρώνεται στη διαδικασία της χρήσης της πηγής και ιδιαίτερα στα αποτελέσματα που είχε στο σώμα της η εναλλαγή του κρύου και του ζεστού νερού, όπως η καλή κυκλοφορία του αίματος της. Ήταν κάτι το εντυπωσιακό για την ίδια, όπως και η εξαφάνιση των σωματικών της πόνων. Καθόμαστε στο καφενείο που διατηρεί εδώ και χρόνια στο Μόλυβο και μου περιγράφει τα εξής:

Είχε μια διαδικασία, δηλαδή ένιωθε το αίμα σου όντως να κυκλοφορεί! Κοκκίνιζε όπως είναι κοντά στο μαγκάλι έτσι ήτανε όλο σου το σώμα, το δέρμα σου ήτανε λείο, δεν είχα ξαναδεί τέτοιο δέρμα. Αυτό ήτανε και ξέρεις μετά νιώθει υπέροχα, ανάλαφρα. Μου έκανε πολύ καλό κυρίως στις ισχιαλγίες που έχω, στις δισκοπάθειες, γενικά προβλήματα... δηλαδή πήγαινα εκεί πέρα, δε χρειαζόμουν ούτε μασάζ άμα μ' έπιανε πόνος, ούτε τίποτα.

Επισκεπτόταν συστηματικά τα λουτρά της Εφταλούς για 15 χρόνια, ενώ παράλληλα έχει βρεθεί και σε άλλα λουτρά του νησιού, της Τουρκίας και της Γερμανίας, αλλά θεωρεί ότι το νερό της Εφταλούς είναι πολύ ιδιαίτερο, λόγω της υψηλής θερμοκρασίας του.

Καμία σχέση με τα νερά τα άλλα, καμιά σχέση! Καμία σχέση τούτο δω... Κοίτα εδώ ήταν πιο οδυνηρό και η θάλασσα, κατάλαβες... τα άλλα ήτανε πιο χαλαρά. Τώρα σε βαθμό δυσκολίας, τούτο ήτανε πιο απολαυστικό [γέλιο] κατάλαβες τ' άλλα πάλι χαλάρωνες δεν είχε δυσκολία καμιά, όχι δεν ήταν... εδώ σου λέω στην αρχή καιγόσουν, αλλά το απολάμβανες.

Η σωματική ίαση για την Παναγιώτα, συνδέεται με το πόσο επίπονη ήταν η διαδικασία κατά τη διάρκεια της βύθισης στο νερό. Όσο πιο επώδυνη ήταν η αίσθηση μέσα στο νερό, τόσο πιο απολαυστική μετατρέπεται η όλη διαδικασία και αποτελεσματικότερη η «ιατρική εμπειρία» (Bastos 2011: 48).

Η Σούλα κοντά στα 55, είναι η πρώτη που με πληροφορεί για τα διαφορετικά νοήματα που δίνουν οι «ηλικιωμένοι» και οι «πιο νέοι» στα λουτρά. Συζητάμε στο εσωτερικό του εμπορικού καταστήματος που διατηρεί πολλά χρόνια στο Μόλυβο και μου αφηγείται:

Κοίταξε για θεραπεία πάνε οι ηλικιωμένοι άνθρωποι, έτσι και κάποιοι πιο νέοι που προφανώς έχουν κάποιο πρόβλημα. Είναι και πολλοί που δεν πρέπει να μπαίνουν σε τέτοιες θερμοκρασίες άμα έχουν φλεβίτη ή καρδιές ξέρω γω τι, από κει και πέρα οι νέοι άνθρωποι που πάνε και κάπως ξέρεις οι κάπως πιο εναλλακτικοί και πιο ψαγμένα άτομα, ε είναι για τη χαλάρωση τους, για την ενέργεια που έχει σαφώς η Εφταλού... πολλή μεγάλη ενέργεια ε ναι οι πιο πολλοί που πάνε ή οι *yoğis* και όλοι αυτοί, αυτά τα *group* που πηγαίνουν, δε ξέρω αν έχουν προβλήματα υγείας και τους είπε ο γιατρός πήγαινε κάνα δέκα μπάνια. Είναι τρόπος ζωής, να ας πούμε ο γιός μου που πάει σχεδόν κάθε μέρα δεν έχει πρόβλημα και όλοι οι φίλοι του και οι γνωστοί του και η κοπέλα του πάνε πολύ τακτικά χειμώνα καλοκαίρι.

Οι μεγαλύτεροι σε ηλικία άνθρωποι πηγαίνουν για να αντιμετωπίσουν «κάποιο πρόβλημα», ενώ οι νεότεροι και μάλιστα όχι και τόσο συμβατικοί στον τρόπο ζωής τους, πηγαίνουν προς αναζήτηση μιας «ηδονικής χαλάρωσης» (Oomen and Maarten 2009: 2) σύμφωνα με τη Σούλα. Είναι αυτός ο νέος «τρόπος ζωής» που δεν χρειάζεται να έχεις συγκεκριμένο πρόβλημα υγείας για να επισκεφθείς ένα τέτοιο χώρο, καθώς η πρόληψη και η φροντίδα του εαυτού αποτελούν πρακτικές που τα «νοήμονα σώματα» (Scheper-Hughes και Lock 1987: 27) επιτελούν. Η «αυτορύθμιση» (Coveney 1998: 461) αποτελεί πια κομμάτι της καθημερινότητας των ατόμων.

Εμένα μ' άρεσε πάρα πολύ, ένιωθες μετά πολύ ωραία και ενέργεια και χαλάρωνες πάρα πολύ, αλλά ένιωθα και ενέργεια πολύ ενέργεια. Χωρίς να έχω κανένα πρόβλημα, άλλωστε δε χρειάζεται να έχεις κάτι για να πας και απολύτως υγιής να είσαι. Ντάξει για λόγους υγείας νομίζω ότι κάνει καλό στην υγεία, αυτό πιο πολύ, το πρώτο που χρησιμοποιεί ο κόσμος. Ντάξει υπάρχουν και άνθρωποι πιο ηλικιωμένοι που έρχονται αποκλειστικά για αυτό το λόγο και άλλοι και για την αίσθηση, την παρέα που θα πάνε, θα χαλαρώσουνε, θα νιώσουν δηλαδή ευεξία γενικά...

Η αφήγηση του Μάκη που είναι γύρω στα 40, είναι παρεμφερής με αυτή της Σούλας. Μένει και ο ίδιος πολλά χρόνια στο Μόλυβο και επισκέπτεται τα λουτρά με μια τακτική συχνότητα για 16 χρόνια. Αναφέρεται στην αίσθηση της χαλάρωσης και της ενέργειας που αποκτά μετά το μπάνιο και συμβαδίζει με τη νεωτερική τάση χρήσης των λουτρών, όπου η παθολογία του οργανισμού δεν είναι απαραίτητη. Αποτυπώνει τις έννοιες της συντροφικότητας και της γενικότερης ευεξίας. Συνεχίζει λέγοντας ότι:

...υπάρχει ένας πληθυσμός που κάνει *yoga* και διάφορα τέτοια σεμινάρια και ειδικά αυτοί το χρησιμοποιούν, το έχουν συνδυάσει δηλαδή ότι είναι λόγος, ναι δηλαδή πακέτο με την άσκηση που κάνουν και το διαλογισμό.

Επιβεβαιώνει τα λεγόμενα της Σούλας για την ύπαρξη ατόμων που ασκούν την πρακτική της *yoga* και ενσωματώνουν σε αυτήν το μπάνιο στις πηγές ή το διαλογισμό μέσα και γύρω από την πηγή. Για παράδειγμα, ο Αλέξης οικειοποιείται την πηγή με το δικό του τρόπο και «κάνει διαλογισμό» μέσα στο νερό. Μου περιγράφει την εμπειρία του διαλογισμού ως εξής:

Έχω κάνει διαλογισμό μέσα στο νερό και ήταν μια πολύ ωραία εμπειρία... Όταν διαλογίζεσαι μέσα στο νερό, είναι το ίδιο με το να διαλογίζεσαι στη θάλασσα. Όπως όταν ξαπλώνεις στη θάλασσα, όπως όταν κοιμάσαι δε νιώθεις το σώμα σου μετά από λίγο, το ίδιο μπορεί να συμβεί όταν είσαι στο ζεστό νερό, αλλά πολύ πιο εύκολα, γιατί το ζεστό νερό κάνει τους μυς να χαλαρώνουν πιο εύκολα και μπαίνεις μέσα μετά από λίγο και δε νιώθεις τα πόδια σου, τα χέρια σου, ξέρεις, απλά δε νιώθεις ολόκληρο το κορμί σου. Είναι ωραία εμπειρία.

Η παρουσία ατόμων που ασκούν την πρακτική της *yoga* και εισάγουν στο θεραπευτικό τοπίο της Εφταλούς μια εναλλακτική, *new age* φιλοσοφία, δικαιολογείται και από το γεγονός ότι πολύ κοντά στις πηγές βρίσκεται ένα από τα πιο διάσημα⁹ κέντρα *yoga* στον κόσμο. Δουλεύει με πολυήμερα σεμινάρια πρακτικής της *yoga* λίγους μήνες το χρόνο και οι συμμετέχουσες/οντες που παίρνουν μέρος, έρχονται από όλα τα μέρη του κόσμου. Η σύνδεση του με τα ιαματικά λουτρά είναι αδιαμφισβήτητη, καθώς στην προώθηση των σεμιναρίων τους αναφέρουν τα λουτρά της Εφταλούς ως θέλγητρο. Προωθείται λοιπόν ένας ολιστικός υγιεινός τρόπο ζωής, μια κατάσταση συνολικής σωματικής, πνευματικής και κοινωνικής ευζωίας, σύμφωνα με τα σύγχρονα πρότυπα της επιμέλειας του

⁹ <http://www.angela-victor.com>

εαυτού (Gesler and Kearnes 1998: 10). Η επιμέλεια του εαυτού πολύ συχνά σχετίζεται με τις *new age* πρακτικές (Little 2012: 45).

Παλιότερα ξέρεις τι, είχε συνδυαστεί το ζεστό, το ιαματικό μπάνιο, με κάτι δηλαδή που έφερνε ίαση, στις αρρώστιες. Ότι αρρώστια και αν ήταν αυτή ορθοπεδικής φύσης. Επειδή και γω πιο νέος έλεγα, δεν μ' ακουμπά αυτό το πράγμα, γι αυτό δεν ερχόμουν. Αρκετοί έρχονται για θεραπεία, αλλά... ξέρω πάρα πολύ κόσμο που έρχεται για χαλάρωση, να μπουν μέσα στα ζεστά, να χαλαρώσουν, να κάνουν το κρύο και το ζεστό... συνδυάζουν και ένα μασάζ εδώ που είναι μια κυρία... προσφέρει κάτι, οπότε είναι ολοκληρωμένο το πακέτο.

Στο «πακέτο» θεραπείας και αναψυχής των λουτρών της Εφταλούς αναφέρεται ο Στρατής, όπου θερμαλισμός και τουρισμός διαπλέκονται (Quintela 2011: 25). Ο Στρατής γύρω στα 55, επισκέπτεται «ανελλιπώς την Εφταλού για πάρα πολλά χρόνια, κάθε σαββατοκύριακο». Μου αφηγείται στην αυλή των λουτρών, ότι παλιότερα τα μπάνια στη θερμή πηγή είχαν συνδυαστεί αμιγώς με την ίαση προβλημάτων υγείας, ενώ στο τωρινό πλαίσιο έχει εισαχθεί η έννοια της χαλάρωσης. Η σύγχρονη θεραπευτική αξία του χώρου, η χαλάρωση, αποτελεί κομμάτι της εμπορευματοποίησης του μέρους και της διαφημιστικής του προώθησης. Το «χαλαρωτικό *massage*» που προσφέρεται στις πηγές σε συνδυασμό με ένα μπάνιο, είναι η νέα αναζήτηση του/της επισκέπτη/επισκέπτριας. Φαίνεται σαν οι ασθενείς να έχουν μετασηματιστεί σε καταναλωτές/τριες και οι θεραπείες σε εμπόρευμα (Naraindas and Bastos 2011: 4).

Το κάνω σα δώρο στον εαυτό μου, σαν επιβράβευση. Επιβραβεύω τον εαυτό μου με ένα μπάνιο και ένα *massage*. Δε το βλέπω σα χαλάρωση μόνο, ε ευχαρίστηση περισσότερο, ευχαρίστηση.

Η Καίτη μου εξηγεί ότι βλέπει το μπάνιο στα λουτρά ως ένα «δώρο» που το αξίζει, ως ένα είδος επιβράβευσης για την ίδια. Φροντίζει τον εαυτό της και το σώμα της, έννοιες που ταυτίζονται (Αλεξιάς 2011: 56-57). Θεωρεί ότι έχει ευθύνη για το σώμα της και τη ρύθμιση του με τις κυρίαρχες ιδέες της υγείας και του ευζήν (Nettleton 1991: 99), «καθώς συγκεκριμένες θεραπείες ομορφιάς έχουν κανονικοποιηθεί ως ένα κομμάτι της ‘*spra* εμπειρίας’ και ως στοιχεία που συμβάλλουν στην ευεξία και την υγεία» (Little 2012: 48, μετάφραση δική μου). Το μπάνιο σε συνδυασμό με τα λουτρά, την αποφορτίζουν και της δημιουργούν την αίσθηση της ευχαρίστησης, της εσωτερικής και εξωτερικής ομορφιάς. Το τοπίο της Εφταλούς επομένως, «δημιουργεί προσδοκίες» (Oomen and Maarten 2009: 2) για τα άτομα που

βρίσκονται εκεί. Είτε σε ένα επίπεδο καθημερινότητας όπως η Καίτη, είτε στο πλαίσιο ενός και μοναδικού περάσματος κατά τη διάρκεια των διακοπών, όπως η Heder. Στην απορία μου σχετικά με την εμπειρία της στην Εφταλού, η ίδια μου απαντάει:

Όποτε έχουμε την ευκαιρία για θερμά λουτρά, το κάνουμε. Για μένα είναι μια στιγμή, που δε σκέφτομαι. Τίποτα απολύτως. Γίνομαι ήρεμη, δεν υπάρχει κανένας θόρυβος. Είναι μια στιγμή για μένα.¹⁰

Κάθεται βρεγμένη με το μαγικό της σε μια πετσέτα στο πεζούλι της αυλής. Έχει μόλις τελειώσει την εναλλαγή κρύου-ζεστού νερού μαζί με τη μικρή της κόρη. Δίπλα της είναι η μικρή Lucy και ο πατέρας της Frazer. Έχουν έρθει για να ξεκουραστούν, καθώς δουλεύουν συνέχεια και σε διάφορα μέρη του κόσμου, όπως με πληροφορούν. Στην κουβέντα μας η Heder είναι πραγματικά «ήρεμη». Νωρίτερα, μου έχει τονίσει ότι το τοπίο της Εφταλούς συμβάλλει σημαντικά στη χαλάρωση της, επειδή είναι πιο «φυσικό» από πολλά *sras* που έχει βρεθεί, δεν έχει φασαρία και είναι απομονωμένο. Τονίζει τη σημασία της ηρεμίας, της απομάκρυνσης από την «κανονική ζωή» και το χρόνο για τον εαυτό της. Αναζητά τις στιγμές απομόνωσης που θα ανακάμψει από τις σκέψεις και το άγχος, προσπαθώντας να ανταπεξέλθει στις απαιτήσεις που της έχουν ανατεθεί. Το θεραπευτικό τοπίο, το μπάνιο και οι υπηρεσίες περιποίησης του σώματος, μερικές φορές ενσωματώνουν μια «αίσθηση εξωτικού» (Little 2012: 42) και γενικά θεωρούνται ως κάτι που η καταναλώτρια δεν το λαμβάνει στο σπίτι της ή στην καθημερινότητά της. Το νερό, η πέτρα, το ξύλο, τα δέντρα, η απόλυτη ηρεμία, η απομόνωση, όλα τα στοιχεία που σχετίζονται με τη φύση, συνυπάρχουν στο τοπίο της Εφταλούς. Έτσι, αποτελεί ένα προνομιακό αισθησιακό πεδίο για τους/τις επισκέπτες/τριες να συλλογιστούν και να βρουν χρόνο για τον εαυτό. Στην Εφταλού το βλέμμα, ο ήχος, η μυρωδιά, η αφή και η γεύση, ενισχύονται και η θερμή πηγή λειτουργεί ως μια μορφή πνευματικής, σωματικής και συναισθηματικής ίασης. Η Heder διέκοψε τη συζήτησή μας, γιατί ήταν η στιγμή να κάνει *massage* με τη Λένα. Ήθελε να επιμηκύνει την ηρεμία και την απόλαυση που της προσέφερε το τοπίο.

¹⁰ Εδώ παραθέτω αυτούσια τα λεγόμενα της Heder: «Whenever we have the chance for hot springs, we do it. For me is a moment, when I don't think. Anything at all. I become calm, there is no noise. It is a moment for me».

5.0 Μετασχηματισμοί και Αμφισβητήσεις

Η περιήραξη της θερμής πηγής της Εφταλούς, είχε ως αποτέλεσμα το νερό να αποτελεί ένα εμπόρευμα προς πώληση. Τα λουτρά καθίστανται κομμάτι της αγοράς και της επιχειρηματικής ανταγωνιστικότητας υπό κρατική εποπτεία. Οι θεραπευτικές ιδιότητες του νερού συνδυάζονται πλέον με συμπληρωματικές παροχές, «ενεργειακές θεραπείες», κατόπιν χρηματικού ανταλλάγματος, ακολουθώντας τις κατευθύνσεις του τουρισμού υγείας. Ωστόσο ορισμένοι/ες επισκέπτες/τριες αμφισβητούν αυτή την μετατόπιση στην εκμεταλλευτική συνθήκη.

5.1 «*Why should i pay? This is something that is coming natural from somewhere...*»

Τα λουτρά της Εφταλούς προσεγγίζονται με αυτοκίνητο μέχρι το σημείο που πρέπει αναγκαστικά να διανυθούν με τα πόδια λίγα μέτρα ακριβώς δίπλα στη θάλασσα. Λίγο πριν την είσοδο των λουτρών δίπλα στην άκρη της θάλασσας, βρίσκεται ένα κιόσκι με τραπέζι και καρέκλες. Έξω από την είσοδο των λουτρών, υπάρχει ένα στέγαστρο καλυμμένο με καλάμια και πράσινο μουσαμά. Όλος ο λόφος που περιβάλλει το χώρο, είναι «ντυμένος» με σύρμα για να τον προστατεύει από ενδεχόμενες κατολισθήσεις. Κάτω το έδαφος είναι πλακοστρωμένο. Υπάρχει ένα ξύλινο μπλε παγκάκι από τη μια μεριά και αντιδιαμετρικά αυτού, ένα πέτρινο πεζούλι ασβεστωμένο. Πάνω στο παγκάκι βρίσκονται λεπτά μαξιλαράκια για να κάθεται ο κόσμος και στο πέτρινο πεζούλι υπάρχει ένα στρωμένο χαλάκι για τον ίδιο λόγο. Ακόμη μικρές γλάστρες και πέτρες από τη θάλασσα διακοσμούν το χώρο. Επάνω στο τραπέζι βρίσκονται φυλλάδια με πληροφορίες για τα ιαματικά λουτρά, γραμμένα στα Ιταλικά και οι επαγγελματικές κάρτες της Λένας (μιας από τις δύο εργαζόμενες στα λουτρά) που ενημερώνουν για τη δυνατότητα ολιστικών θεραπειών και *massage* από την ίδια. Ακριβώς πάνω από το τραπέζι, υπάρχει ένας πίνακας που έχει αναρτημένο ένα φυλλάδιο με πληροφορίες για τα ιαματικά λουτρά της Εφταλούς. Το φυλλάδιο (γραμμένο και στα αγγλικά) υπογράφει η αναπτυξιακή δημοτική επιχείρηση Μήθυμνας και αναφέρεται στη χημική σύσταση του ύδατος, στη θερμοκρασία του, στις θεραπευτικές του ιδιότητες, στις εγκαταστάσεις των λουτρών, στις ώρες λειτουργίας τους και στις τιμές της λούσης. Επίσης στο τέλος, επισημαίνεται ότι «σε περιπτώσεις καρδιοπάθειας, υπέρτασης, φλεβίτιδας και

εγκυμοσύνης συνίσταται ιατρική συμβουλή πριν τη χρήση του ιαματικού νερού».

Για το περιεχόμενο του διαφημιστικού φυλλαδίου,

Ευθύνεται το υγειονομικό του κράτους, που επισκέπτεται το χώρο τρεις με τέσσερις φορές το χρόνο, παίρνει δειγματοληψία και βγάζει αποτελέσματα... Πριν κάποιους μήνες, πάλι ήρθαν για τα κολοβακτηρίδια που είμαστε πεντακάθαροι.

Μου αναφέρει η Λένα ύστερα από δική μου ερώτηση, για το πως διαμορφώνεται το περιεχόμενο του διαφημιστικού φυλλαδίου. Η κρατική και επιστημονική εμπλοκή στη λειτουργία και τη χρήση των λουτρών είναι εμφανής. Οι θεραπευτικές ιδιότητες του νερού φαίνεται σαν να είναι δεδομένες, αποτυπωμένες στο χαρτί, με επιστημονική κάλυψη. Η ανάπτυξη στη βαλνεολογία ή ιατρική υδρολογία, συνέβαλαν σ αυτή τη συνθήκη.

Οι εξελίξεις στην ιατρική υδρολογία, συνέβαλαν στο να κατηγοριοποιηθούν τα διάφορα θεραπευτικά τοπία ανάλογα με τις αρρώστιες και τις καταστάσεις, που θεωρούνταν ότι θεράπευαν καλύτερα (Naraindas and Bastos 2011:2, μετάφραση δική μου).

Οι επισκέπτες/τριες έχουν τη δυνατότητα να διαπιστώσουν τις θεραπευτικές ιδιότητες και να τις αποδώσουν στις ιδιότητες του νερού, που η χημική του σύσταση έχει αναλυθεί και επεξεργαστεί, από την υγειονομική υπηρεσία του κράτους. Το κράτος παρεμβαίνει μ αυτό τον τρόπο στο μικροεπίπεδο της καθημερινότητας. «Το εθνικό κράτος [...] νομιμοποιείται να παρεμβαίνει, μέσω εκλεπτυσμένων και σταθμισμένων τεχνικών, στις απειροελάχιστες εκφάνσεις της ανθρώπινης πολλαπλότητας (Αθανασίου 2011: 249). Πρόκειται για μια επιχείρηση σε λειτουργία υπό την αιγίδα του δήμου Μήθυμνας και κατ' επέκταση του Υπουργείου Τουρισμού, εφόσον υπάγεται στον Ελληνικό Οργανισμό Τουρισμού (ΕΟΤ). Επομένως τα ιαματικά λουτρά αποτελούν κομμάτι του τουρισμού υγείας και της αγοράς «από τη δεκαετία του 70', που μπήκε το εισιτήριο στα λουτρά, επί Δούκα»¹¹ όπως με πληροφορεί η Μαρίνα, όταν τη ρώτησα αν υπήρχε από πάντα το αντίτιμο στις πηγές.

Η θερμή πηγή, ένα κοινό αγαθό που «εκρέει από τις σχισμές της λάβας στο επίπεδο της θάλασσας» (Βογιάννης 2005: 31), έχει περιφραχθεί και για τη χρήση της επιβάλλεται πια η καταβολή αντιτίμου. Τα λουτρά είναι χτισμένα ακριβώς στην άκρη της θάλασσας μέσα σ ένα σχηματισμένο κολπάκι. Αποτελούνται από μια χαβούζα στεγασμένη με ένα ημισφαιρικό θόλο με λίγα ανοίγματα, χτισμένη επί

¹¹ Πρόκειται για τον Κων/νο Δούκα, δήμαρχο Μολύβου.

τουρκοκρατίας και από ένα μεταγενέστερο διώροφο κτίσμα. Μέχρι πέρυσι η θάλασσα ακουμπούσε στον ανατολικό τοίχο της χαβούζας. «Έξω από τη χαβούζα, στην παραλία, έχει δημιουργηθεί με πέτρες μια φυσική ατομική μανιέρα, όπου διοχετεύονται τα νερά της υπερχειλίσης, ανακατεύονται με θαλασσινό νερό και προσφέρουν δωρεάν μπάνιο» (Ζαχαρόπουλος 2001: 88-89). Πλέον αυτή η συνθήκη δεν υπάρχει, αφού στη θέση της έχουν τοποθετηθεί πέτρες και βράχια. Η Καίτη μου αφηγείται τη δική της ιστορία για το ζήτημα. «Έχω ρίζες από εδώ» μου λέει η ίδια και «επέλεξα να έρθω να ζήσω στο Μόλυβο και την Εφταλού πριν χρόνια». Περιγράφοντας την εμπειρία της από τις πηγές της Εφταλούς, σ ένα bar του Μολύβου μου αναφέρει:

Έξω βάλανε κάτι τεράστιους ογκόλιθους για να... αυτοί που τους βάλανε το κάναν για να προστατεύσουν το κτίριο από τα κύματα... το ότι χύνεται το νερό από την χαβούζα, τη στέρνα κατευθείαν στη θάλασσα οπότε μπορεί κάποιος να μείνει έξω, βέβαια τώρα ρίζανε αυτά τα τεράστια βράχια και έχει αλλάξει το τοπίο, δεν υπάρχει αυτή η δυνατότητα να αναμειχθεί το νερό της πηγής με το νερό το θαλασσινό από έξω, το ψιλό βοτσαλάκι που υπήρχε. Γιατί ήταν μια εμπειρία και αυτό, να κάθεσαι έξω από τα λουτρά, στο ψιλό βοτσαλάκι της θάλασσας και να αναμιγνύεται με φυσικό τρόπο. Το νερό το κρύο της θάλασσας με το καυτό της πηγής. Πολύ ωραίο αποτέλεσμα. Οι ξένοι δε σκάβανε με τα χέρια τους μεγάλους λάκκους.... Όταν είναι η θάλασσα πολύ αγριεμένη, έχω βγάλει και φωτογραφίες ε πάει πια τώρα αυτό, δεν ξέρω αν θα γίνεται τώρα αυτό με τα μπλόκια που ρίζανε. Τότε το νερό ξέσπαγε πάνω στο κτίριο και σηκωνότανε οι αφροί, σαν άσπρες κολώνες και τα βότσαλα σα μαργαριταρένια χαλίκια...

Είναι γεγονός ότι για την Καίτη, αλλά και για άλλους επισκέπτες/τριες, η «φυσική» χαβούζα που σχηματιζόταν έξω από το κτίριο των λουτρών αποτελούσε μια πολύτιμη εμπειρία, χωρίς χρηματική διαμεσολάβηση. Ο μετασχηματισμός του «φυσικού» τοπίου της στοιχίζει, αλλά εκφράζεται συντηρητικά, σε σχέση με τον Αλέξη που είναι θυμωμένος με την τοποθέτηση των ογκόλιθων και την κεκαλυμμένη στρατηγική ιδιωτικοποίησης -σύμφωνα με τον ίδιο- που επιχειρείται σε ένα κοινό αγαθό, όπως η «φυσική» πηγή. Ο Αλέξης, κοντά στα τριάντα, ασχολείται με εναλλακτικές θεραπείες, έχει επιλέξει να ζει και να εργάζεται στο Μόλυβο και την Εφταλού. Στη συζήτησή μας σε ένα διατηρητέο σπίτι του Μολύβου παρευρίσκεται και η φίλη του Jasmine, επισκέπτρια του τόπου, που δε γνωρίζει ελληνικά και γι αυτό το λόγο αποφασίσαμε να μιλάμε στα αγγλικά, την κοινή μας γλώσσα. Ωστόσο, σε πολλά σημεία ο Αλέξης παρεμβάλλει ελληνικές λέξεις ή ολόκληρες προτάσεις, καθώς δεν μπορούσε να εκφραστεί επαρκώς στα

αγγλικά. Έτσι για μια πιο αυθεντική απόδοση παραθέτω το διάλογο αυτούσιο, όπως ειπώθηκε μεταξύ μας. Ο Αλέξης στην ερώτηση μου, «πως του φαίνεται που υπάρχει αντίτιμο για να κάνει μπάνιο στην πηγή» μου απάντησε:

I don't find it well! [laughter] why should i pay? [laughter] This is something that is coming natural from somewhere and this that i found out is that now they try to make much more worse the place so somebody from ιδιωτική πρωτοβουλία ... κάποιος να το πάρει ας πούμε το έχουν αφήσει στη μαύρη του τη μοίρα το μέρος, ούτε σχεδόν βάνσιμο δεν το κάνουνε μέσα, έτσι έχω καταλάβει ε συν ότι κάνουν διάφορες λάθος εργασίες, όπως αυτό τις πέτρες που βάλαν απέξω και καλά για να κλείνουν να μη φεύγει το νερό προς τα έξω, κατ' εμένα νομίζω ότι το κάνανε για λόγους σκοπιμότητας γιατί πολύς κόσμος απέξω έφτιαχνε πετρούλες και καθότανε τσάμπα, i say it in Greek because i am angry! [laughter]

Ο Αλέξης ενοχλείται με την εμπορευματοποίηση της πηγής, ενός στοιχείου που απορρέει από τη «φύση». Μάλιστα θεωρεί ότι εσκεμμένα δε φροντίζεται ο χώρος από το δήμο και τις εργαζόμενες, γιατί υπάρχει ένα μεθοδευμένο σχέδιο ιδιωτικοποίησης, που συνεπάγεται ακριβότερο αντίτιμο, περισσότερες περιφράξεις της «φύσης» και αποκλεισμό του κόσμου από το να χαίρεται κοινά αγαθά χωρίς την καταβολή χρημάτων. Αλλά και το ευρύτερο περιβάλλον των λουτρών, μαρτυρά τον εγχρήματο χαρακτήρα τους. Μπαίνοντας στον εσωτερικό χώρο, πάνω στο γραφείο βρίσκεται μια ταμειακή μηχανή και ένα μικρό πιατάκι με ένα χαρτάκι στο εσωτερικό του που γράφει 'tips thank you'. Δίπλα στο γραφείο υπάρχουν πετσέτες προς ενοικίαση, 'towels for rent 1.00 euro'. Κοντά στο γραφείο, βρίσκεται ένας καναπές και δίπλα του ένα ψυγείο με νερά και 'soft drinks' με τις αντίστοιχα αναγραφόμενες τιμές. Η Στρατούλα κάθεται πίσω από το γραφείο, παίζει με το στυλό στο χώρο αναμονής περιμένοντας τους «πελάτες» και μου αναφέρει τα εξής:

Τα ταμεία πια δε δικαιολογούν τα λουτρά και έτσι δεν έρχονται πολλοί ντόπιοι. Έρχονται τουρίστες για την εμπειρία ή νέοι για το χαβαλέ... Πάρα πολλοί περνάνε τυχαία στη βόλτα (διότι τα λουτρά αποτελούν πέρασμα από και προς την παραλία της Εφταλούς) και κοιτούν με περιέργεια... Έτσι κάθε φορά πρέπει να εξηγώ τι είναι τα λουτρά και τι καλό κάνουν. Είναι σαν προϊόν, κατάλαβες, που πρέπει να το πουλήσεις στους πελάτες. Πρέπει να τους πείσεις να μπουν μέσα.

Το ιαματικό νερό προωθείται ως εμπόρευμα προς πώληση. Ιδιαίτερα στη δεδομένη χρονική συγκυρία της οικονομικής κρίσης, τα ιαματικά λουτρά δεν εντάσσονται στα ασφαλιστικά ταμεία υγείας. Έτσι η πρόσβαση σε αυτά, γίνεται ολοένα και δυσκολότερη για τους ανθρώπους που τα χρησιμοποιούν ως μέσο θεραπείας, καθώς

για την τελευταία συνίσταται η επαναλαμβανόμενη χρήση των λουτρών. «Για συνιστώμενη λουτροθεραπεία κάνεις δέκα-δεκαπέντε μπάνια στη σειρά», λέει η Λένα και συνεχίζει «μέχρι πέρυσι ερχόντουσαν, φέτος όμως το ΙΚΑ δεν δικαιολογεί τις λουτροθεραπείες, το λουτροτουρισμό, πώς να το πω... Πώς να έρθουνε από όλα τα μέρη της Ελλάδας, να πληρώσουν εισιτήρια, δωμάτια;» Η Στρατούλα «πλασάρει» το προϊόν περιγράφοντας τη σωστή του χρήση.

Το λουτρό λειτουργεί σαν τη σάουνα. Κάνεις ένα κρύο μπάνιο έξω στο ντους ή στη θάλασσα, μετά μπαίνεις στο λουτρό, βρέχοντας πρώτα τα πόδια σου για 2-3 λεπτά. Μόλις η θερμοκρασία των ποδιών έρθει και στο υπόλοιπο σώμα, μπαίνεις ολόκληρη για 2-3 λεπτά, κοιτώντας και το ρολόι. Βγαίνεις, κάνεις πάλι ένα κρύο ντους ή μπάνιο στη θάλασσα και ξαναμπαίνεις. Αυτό το κάνεις 3-4 φορές, σύνολο ένα τέταρτο περίπου... Για περισσότερη ευεξία, τόνωση, χαλάρωση... κάνει καλό. Η συνολική παραμονή είναι 45 λεπτά με μια ώρα... Υπάρχουν και οι ατομικές μπανιέρες με πιο κρύο νερό, είναι γι αυτούς που δεν αντέχουν τόσο καυτό νερό...60 με 90 λεπτά πριν ελαφρύ φαγητό... Σαν να κάνεις μπάνιο. Πληρώνεις μετά, αφού κάνεις μπάνιο 4 ευρώ.

Οι κανόνες έχουν επιβληθεί και πρέπει να τηρούνται. Υπάρχει μια συγκεκριμένη διαδικασία χρήσης των λουτρών. «Ο ιατρικός λόγος διαμεσολαβεί -και επιχειρεί να προσδιορίσει- τις πρακτικές που πρέπει να υιοθετηθούν [...]ανάμεσα στο λουόμενο-παραθεριστή και την επιθυμητή ίαση» (Βλάχος 2003:21). Η Λένα και η Στρατούλα βρίσκονται εκεί, για να επιτηρούν αν όλα λειτουργούν όπως πρέπει, καθώς είναι φορείς του κανονιστικού λόγου του χώρου. Η δουλειά τους είναι να ρυθμίζουν τα σώματα και τις συμπεριφορές των ατόμων, ώστε να μην παρεκκλίνουν από τους επιθυμητούς κανόνες. Παρατηρώ τη Στρατούλα που κινείται στο χώρο, καθαρίζει, κοιτάει μέσα στη χαβούζα τι γίνεται και μόλις εμφανίζεται κόσμος στην πόρτα πηγαίνει προς το μέρος του και επαναλαμβάνει (όπου χρειάζεται και στα αγγλικά) με ελάχιστες διαφοροποιήσεις ότι έχει πει πριν μερικά λεπτά και σε μένα. Στο τέλος πάντα προσθέτει «υπάρχει η δυνατότητα για χαλαρωτικό μασάζ, μασάζ προσώπου, μασάζ ποδιών, σοκολατοθεραπεία, που γίνονται κατόπιν ραντεβού. 15 λεπτά- 15 ευρώ, 30 λεπτά- 25 ευρώ, 60 λεπτά – 45 ευρώ». Οι συγκεκριμένες δυνατότητες που μπορούν να πλαισιώσουν ένα απλό μπάνιο στην πηγή ή στη θάλασσα, αναγράφονται στον πίνακα ανακοινώσεων στην αυλή:

<u>Massage/Μασάζ</u>	<u>15min.</u>	<u>30min</u>
<u>60min</u>		

Τα λουτρά της Εφταλούς επιχειρούν να προσφέρουν μια σύγκλιση σωματικών και πνευματικών διαδικασιών, τη «χαλάρωση και τον καλλωπισμό» (Oomen and Maarten 2009 :1). Προωθούν την αναζωογόνηση στο κοινό μέσα από ένα πακέτο δυνατοτήτων, που εκτείνεται πέρα από τη χρήση του ιαματικού νερού, όπως διαφημίζεται πια και στην τοπική ιστοσελίδα:¹²

Οι θεραπευτικές ιδιότητες των πηγών της Εφταλούς, εκτείνονται πέρα από το φυσικό ιαματικό νερό και συνδυάζουν την ευκαιρία να παραδώσετε τις αισθήσεις σας σε μια επιλογή από μασάζ και ενεργειακές θεραπείες. Σε περιβάλλον χαλάρωσης και ανανέωσης το επαγγελματικό άγγιγμα των θεραπευτικών χεριών σας προσφέρει μια ξεχωριστή εμπειρία και σας αφήνει με ένα αίσθημα αναζωογόνησης.

Η πηγή της Εφταλούς περιγράφεται αποκλειστικά ως κάτι το θετικό, ως ένα τέλειο δώρο, κάτι που κάποιος/α θα έπρεπε να βιώσει ως μια «ξεχωριστή» εμπειρία. Οι θεραπείες που προωθούνται δεν αναφέρεται τι ακριβώς θεραπεύουν, σκοπός αυτών είναι η μοναδική εμπειρία της ευεξίας (Klepp 2009: 7). Φαίνεται ότι παρόλο που «η βαλνεοθεραπεία παραμένει μια παραδοσιακή μορφή θεραπείας, το εμπορευματικό πλαίσιο στο οποίο εντάσσεται, έχει δημιουργήσει μια νέα μορφή τουρισμού υγείας» (Speier 2011: 55). Τα ιαματικά λουτρά της Εφταλούς συμβαδίζουν με το νέο ρεύμα του τουρισμού υγείας, όπου θεραπεία και απόλαυση συνυπάρχουν (Naraindas and Bastos 2011: 4). Προσθέτουν «ενεργειακές θεραπείες» στις υπηρεσίες τους, προωθώντας τη χαλάρωση και την ανανέωση. Εκτός από το θεραπευτικό νερό, υπάρχει πλέον και το «άγγιγμα των θεραπευτικών χεριών», μέσω των οποίων η θεραπεία του εαυτού θεωρείται δεδομένη. Ωστόσο, οι κανόνες λειτουργία τους είναι πιο χαλαροί σε σχέση με τα μεγάλα ευρωπαϊκά *spas*, που είναι περισσότερο ιατροκοιμημένα. Για τη σύγκριση αυτή με ενημερώνει η Heder, (40 ετών) από την Ελβετία, που επισκεπτόταν μαζί με την μικρή της κόρη και τον πατέρα της κόρης τους Frazer, από τη Σκωτία, για πρώτη φορά τη Λέσβο και τα λουτρά της Εφταλούς, κατά τη διάρκεια των διακοπών τους. Η Heder έχοντας βιώσει διάφορα *spas* ανά τον κόσμο, έχει την αντίληψη ότι τα λουτρά της Εφταλούς, είναι πολύ

¹² <http://www.mymolivos.com>

κοντά σε αυτό που αποκαλείται «φυσικό» και δεν είναι τόσο ιατροκοποιημένα και αυστηρά σε κανόνες. Της αρέσει που είναι πελάτισσα και όχι ασθενής, που είναι καταναλώτρια και όχι άρρωστη (Bastos 2011:49).

Μου αρέσουν αυτές οι θερμές πηγές γιατί είναι πιο φυσικές από άλλα φαντεζί *spas*. Είναι κοντά στη φύση και θέλω η κόρη μου να ζήσει αυτή την εμπειρία, εννοώ πώς είναι τα φυσικά ιαματικά λουτρά, χωρίς όλο αυτό το φαντεζί πράγμα. Τα προτιμώ επειδή τα άλλα είναι τόσο προγραμματισμένα, θα μπει μέσα στην πηγή συγκεκριμένη ώρα, θα φας αυτή την ώρα, είναι τόσο ιατροκοποιημένα!¹³

Στη διατήρηση αυτού του νατουραλιστικού πλαισίου των πηγών κινούνται και οι προσπάθειες της Λένας, ως εργαζόμενης, «προσπαθώ με κάθε τρόπο να μην αλλάξει τίποτα στο φυσικό τοπίο του χώρου» μου λέει ενώ καθόμαστε στο κίосκι και τρώει το μεσημεριανό της.

Είχε και παταράκι παλιά μέσα στο λουτρό, βάζανε μια σκαλίτσα και καθόντουσαν εκεί. Λέγαμε μήπως βάζαμε ξανά τη σκαλίτσα, αλλά θα πιάνει πολύ χώρο και δε θα χωράει κόσμος. Δεν είναι όπως παλιά που έρχονταν 5-10 άτομα...

Η Λένα μπορεί να επιθυμεί να φτιαχτεί ξανά το παταράκι, για να υπάρχει μια αίσθηση από τα παλιά πιο «φυσική», ωστόσο η αυξημένη τουριστική δραστηριότητα των λουτρών και η εκμεταλλευτική συνθήκη που επικρατεί, δε της το επιτρέπει να το επαναφέρει. Η επιχείρηση της Εφταλούς αποτελεί κομμάτι της αγοράς διατήρησης της ευεξίας, που σημαίνει ότι πρέπει να είναι ανταγωνιστική. Άρα οι επιλογές που γίνονται σχετικά με τη διαμόρφωση του χώρου, συμβαδίζουν με την αποφορά κέρδους και την εισροή του μαζικού τουρισμού. Είναι σαφές ότι η επιχειρηματική στρατηγική των λουτρών εστιάζει στην ποσότητα των επισκέψεων και όχι τόσο στην ποιότητα της λουτρικής διαδικασίας.

¹³ Εδώ παραθέτω αυτούσια τα λεγόμενα της Heder: «I like these hot springs, because they are more natural from other fancy spas. They are close to nature and I want my daughter to leave this experience, I mean how the natural hot springs are, without all this fancy thing. I prefer them, because the other are so programmed, you will go into the spring specific time, you will eat this time, they are so clinical!».

6.0 Συμπεράσματα

Ο στόχος της παρούσας έρευνας είναι η αποτύπωση του μετασχηματισμού των εννοιολογήσεων που αφορούν στα ιαματικά λουτρά της Εφταλούς μέσα από τον αναλυτικό φακό του σώματος και του φύλου. Μέσα από τη διαδικασία της επιτόπιας έρευνας αναδείχθηκε ο μετασχηματισμός της πηγής τη δεκαετία του '70 και οι συνακόλουθες συνέπειές του. Από τις αφηγήσεις των ατόμων που συμμετείχαν στην προσπάθεια αυτή, προέκυψε ένα προγενέστερο πολιτισμικό ιδίωμα της γυναικείας κοινοτικής σχέσης εντός της θερμής πηγής, που δεν υφίσταται πλέον στη σύγχρονη συγκυρία. Οι γυναίκες την περίοδο πριν την εμπορευματοποίηση της πηγής, αναπτύσσουν ένα πεδίο ομόφυλης κοινωνικής εμπειρίας. Η αναζήτηση της θεραπείας μέσω της θερμής πηγής, τις ενώνει και γύρω από αυτήν, ζουν από κοινού, αναπτύσσουν δεσμούς κοινότητας, σχέσεις «θηλυκής» οικειότητας και μοιράσματος.

Ακολουθώντας το ιστορικό πλαίσιο, οι θεσμικές και κοινωνικές αλλαγές δημιούργησαν το έδαφος για νέες υποκειμενικότητες και λόγους. Η περίφραξη ενός κοινού αγαθού, της θερμής πηγής, η επικράτηση της εκμεταλλευτικής συνθήκης και η ανάπτυξη του τουρισμού υγείας, μετατόπισε την ως τότε κοινωνική εμπειρία. Δεν υπάρχουν πια ομόφυλοι κοινωνικοί δεσμοί απαλλαγμένοι από την ανταλλακτική σχέση. Παρόλη τη σωματική εγγύτητα που προσφέρει η πηγή, οι σχέσεις οικειότητας και του μοιράσματος μεταξύ των λουομένων έχουν εκλείψει και αυτό εξηγείται ίσως από το γεγονός ότι τα λουτρά πλέον αποτελούν τόπο τουριστικού περάσματος κατά τη διάρκεια του καλοκαιριού με στόχο την αναψυχή και τη κατανάλωση και όχι ένα τόπο όπου λαμβάνουν χώρα επαναληπτικές πρακτικές. Το νέο φαντασιακό του σώματος, αναζητά τη θεραπεία συνδυασμένη με την απόλαυση στην επιχείρηση της Εφταλούς. Οι ενσώματες πρακτικές της ευεξίας φαίνεται να αποτελούν ένα συνηθισμένο κομμάτι της υγείας και του ελεύθερου χρόνου των ατόμων (Little 2012:55). Η έννοια της ευεξίας που θα μπορούσε να νοηθεί «ως μια σύγκλιση της ομορφιάς και της υγείας» (Oomen και Maarten 2009: 2) συμβαδίζει με το εμπόριο και την κατανάλωση, στο πλαίσιο της Εφταλούς. Η/Ο επισκέπτρια/ης αποζητά τη γενικότερη αίσθηση της ευεξίας και της απόλαυσης και όχι ένα συγκεκριμένο αποτέλεσμα στο σώμα του/της (Klepp 2009: 11).

Κλείνοντας, τα λουτρά της Εφταλούς συνομιλώντας με τη σύγχρονη αγορά διατήρησης της ευεξίας, που προτάσσει την απαίτηση για φροντίδα και επιμέλεια του εαυτού (Oomen και Maarten 2009), φαίνεται να κινούνται προς μια «άφυλη» κατεύθυνση ή προς μια κατεύθυνση που οι «έμφυλες διαφοροποιήσεις είναι υποτονισμένες» (Αστρινάκη 2011: 62).

Παράρτημα

Συνοπτική παρουσίαση στοιχείων των ατόμων που συμμετείχαν στην έρευνα

Παραθέτω εδώ μερικά στοιχεία των ατόμων με τα οποία συνομίλησα. Χρησιμοποιώ μόνο τα μικρά ονόματα, που είναι ψευδώνυμα.

Ο **Αλέξης** είναι 30 ετών. Κατάγεται από την Αθήνα. Το τελευταίο διάστημα ζει στο Μόλυβο και εργάζεται ως εναλλακτικός θεραπευτής.

Ο **Frazer** είναι 40 ετών. Κατάγεται από τη Σκωτία, ζει στη Σμύρνη και επισκέφθηκε τις ιαματικές πηγές της Εφταλούς κατά τη διάρκεια των διακοπών του στο νησί της Λέσβου.

Η **Heder** είναι 40 ετών. Κατάγεται από την Ελβετία, ζει στη Σμύρνη και επισκέφθηκε τις ιαματικές πηγές της Εφταλούς κατά τη διάρκεια των διακοπών της στο νησί της Λέσβου.

Η **Jasmine** είναι 32 ετών. Κατάγεται από την Τουρκία και ζει στην Κωνσταντινούπολη. Τη γνώρισα στο Μόλυβο, όπου ήταν επισκέπτρια για κάποιες μέρες.

Η **Καίτη** είναι 55 ετών. Εργάζεται ως εκπαιδευτικός στη πρωτοβάθμια εκπαίδευση, σε σχολείο του δήμου Μήθυμνας. Έχει καταγωγή από την Εφταλού, μεγάλωσε και σπούδασε στην Αθήνα. Στα 25 της χρόνια, αποφάσισε να ζήσει στο Μόλυβο.

Η **Λένα** είναι 60 ετών. Γεννήθηκε, μεγάλωσε και ζει στο Μόλυβο. Εργάζεται στις ιαματικές πηγές της Εφταλούς

Ο **Μάκης** είναι 37 ετών. Είναι υπεύθυνος για τη φύλαξη διατηρητέου κτιρίου στο Μόλυβο. Κατάγεται από την Αθήνα και ζει 17 χρόνια στο Μόλυβο.

Η κυρία **Μαρία** είναι 75 ετών. Γεννήθηκε, μεγάλωσε και ζει στο Μόλυβο.

Η **Μαρίνα** είναι 60 ετών. Γεννήθηκε, μεγάλωσε και ζει στο Μόλυβο. Το τελευταίο διάστημα δεν εργάζεται.

Η **Παναγιώτα** είναι 57 ετών. Είναι ιδιοκτήτρια ενός καφενείου στο Μόλυβο και ζει σε αυτόν τον τόπο 23 χρόνια.

Η **Patricia** είναι 53 ετών. Γεννήθηκε στο Μόναχο. Έχει ζήσει σε πολλά μέρη του κόσμου. Τα τελευταία χρόνια ζει σ' ένα χωριό πολύ κοντά στο Μόλυβο. Υπήρξε εργαζόμενη για αρκετό διάστημα στις ιαματικές πηγές της Εφταλούς.

Η **Σούλα** είναι 55 ετών. Γεννήθηκε στη Θεσσαλονίκη. Τα τελευταία χρόνια ζει στο Μόλυβο και είναι ιδιοκτήτρια εμπορικού καταστήματος

Ο **Στρατής** είναι 55 ετών, κατάγεται από τη Μυτιλήνη και εργάζεται σε αυτήν, ως δημόσιος υπάλληλος.

Η **Στρατούλα** είναι 40 ετών. Γεννήθηκε, μεγάλωσε και ζει στο Μόλυβο. Εργάζεται στις ιαματικές πηγές της Εφταλούς.

Βιβλιογραφία

Αλεξιάς, Γ., 2011, *Κοινωνιολογία του σώματος: Από τον «Άνθρωπο του Νεότερνταλ» στον «Εξολοθρευτή»*. Αθήνα: Πεδίο.

Αθανασίου, Α., 2011, «Το φύλο και η σεξουαλικότητα στους λόγους και τις πρακτικές της βιο-επιστήμης: Επιστημολογίες και τεχνολογίες του έμφυλου σώματος». Στο Β. Καντσά, Β. Μουτάφη και Ε. Παπαταξιάρχης (επιμ.), *Μελέτες για το φύλο στην ανθρωπολογία και την ιστορία*. Αθήνα: Αλεξάνδρεια.

Anderson, S. C., 2002, «Introduction: The Pleasure of taking the waters». Στο S.C. Anderson και B.H. Tabb (επιμ.), *Water, Leisure and Culture: European Historical Perspectives*. Οξφόρδη, Νέα Υόρκη: Berg.

Αστρινάκη, Ρ., 2011, «Ανθρωπολογικές προσεγγίσεις του φύλου: Μια επισκόπηση». Στο Β. Καντσά, Β. Μουτάφη και Ε. Παπαταξιάρχης (επιμ.), *Μελέτες για το φύλο στην ανθρωπολογία και την ιστορία*. Αθήνα: Αλεξάνδρεια.

Bastos, C., 2011, «From sulphur to perfume: spa and SPA at Monchique, Algarve». *Anthropology and Medicine* 18:(1):37-53.

Βενέζης, Η., 1977, *Εφταλού: Ιστορίες του Αιγαίου*. Αθήνα: Εστία.

Blaebourn, D., 2002, «Fashionable spa towns in nineteenth-century Europe». Στο S.C. Anderson και B.H. Tabb (επιμ.), *Water, Leisure and Culture: European Historical Perspectives*. Οξφόρδη, Νέα Υόρκη: Berg.

Βλάχος, Α., 2003, «Ιαματικές πηγές και λουτροπόλεις». *Πειραϊκά* 2: 19-27.

Βογιάννης, Γ. Ε., 2005, *Το ραδόνιο στα ιαματικά λουτρά*. Διδακτορική διατριβή, Τμήμα Περιβάλλοντος, Πανεπιστήμιο Αιγαίου.

Bourdieu, P., 1997, *Outline of a theory of practice*. Καίμπριτζ: Cambridge University Press.

Butler, J., 1990, *Gender Trouble: Feminism and the Subversion of Identity*. Νέα Υόρκη, Λονδίνο: Routledge.

—1993, *Bodies That Matter*. Νέα Υόρκη: Routledge.

Coveney, J., 1998, «The Government and ethics of health of promotion: The importance of Michel Foucault». *Health Education Research* 13(3) 459:468.

Cowan, J., 1998α [1990], *Η Πολιτική του Σώματος: Χορός και κοινωνικότητα στη βόρεια Ελλάδα*. Αθήνα: Αλεξάνδρεια.

Csordas, T. J., 1990, «Embodiment as a paradigm for anthropology». *Ethos* 18:5-47. —1993, «Somatic modes of attention». *Cultural Anthropology* 8: 135-56.

Δήμος Μήθυμνας Λέσβου., 2004, *Ο Μιχαήλ Γούτος και ο Μόλυβος*. Μόλυβος: Δήμος Μήθυμνας.

Διγιδίκης, Γ., 1999, *ΘΕΡΜΗ: Μια μικρή κόμη με ιστορία 5.000 ετών*. Μυτιλήνη.

Douglas, M., 1970, *Natural Symbols: Explorations in Cosmology*. Λονδίνο: Barrie and Jenkins.

Dritsas, M., 2002, «Water, Culture and Leisure : From spas to beach tourism in Greece during the nineteenth and twentieth Centuries». Στο S.C. Anderson και B.H. Tabb (επιμ.), *Water, Leisure and Culture: European Historical Perspectives*. Οξφόρδη, Νέα Υόρκη: Berg.

Dubisch, J., 2013, «Dream healing for a new age». Στο *Dreams, Healing, and Medicine in Greece: From Antiquity to the Present*. Ashgate Publishing Company.

Ζαχαρόπουλος, Κ., Π. Λουλακάκη, Η. Μπαρμπίκας, Χ. Σχοινάς και Γ. Χριστοδουλόπουλος, 2001, *Τα Λουτρά της Ελλάδος: Περιηγητικός οδηγός*. Αθήνα: Καστανιώτη.

Foley, R., 2011, «Performing health in place: The holy well as a therapeutic assemblage». *Health and Place* 17 (2): 470-479.

Geertz, C., 2003 [1973], *Η ερμηνεία των πολιτισμών*, μετ. Παραδέλλης Θ. Αθήνα: Αλεξάνδρεια.

Gesler, W. και R. Kearnes, 1998, *Landscape, Identity and Well Being*. Syracuse, NY: Syracuse University Press.

Ιγγλέση, Χ., 2001, *Ο Αναστοχασμός στη Φεμινιστική Έρευνα: σκιαγράφιση μιας αμφίθυμης σχέσης*. Αθήνα: Οδυσσέας.

Καντσά, Β., 2011, «Το φύλο ως πεδίο επιστημολογικής αναζήτησης». Στο Β. Καντσά, Β. Μουτάφη και Ε. Παπαταξιάρχης (επιμ.), *Μελέτες για το φύλο στην ανθρωπολογία και την ιστορία*. Αθήνα: Αλεξάνδρεια.

Katsambas, A. και C. Antoniou, 1996, «Mineral water and spas in Greece». *Clinics in Dermatology* 14: 615-618.

Klepp, I. G., 2009. «Does beauty come from within?: Beauty and well-being in Norwegian spas». *Medische Anthropologie* 21(1):1-14.

Κυριαζή, Ν., 2009, *Η Κοινωνιολογική Έρευνα: Κριτική επισκόπηση των μεθόδων και των τεχνικών*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.

Little, J., 2012, «Pampering, well-being and women's bodies in the therapeutic spaces of the spa». *Social and Cultural Geography* 14(1):41-58.

Lock, M., 1993, «Cultivating the body: Anthropology and epistemologies of bodily practice and knowledge». *Annual Review of Anthropology* 22:133-155.

Λυδάκη, Α., 2010, *Ποιοτικές Μέθοδοι της Κοινωνικής Έρευνας*. Αθήνα: Καστανιώτη.

Μακρυγιώτη, Δ., 2004, «Εισαγωγή». Στο Δ. Μακρυγιώτη (επιμ.), *Τα όρια του σώματος: Διεπιστημονικές προσεγγίσεις*. Αθήνα: Νήσος.

Merleau-Ponty, M., 1962, *Phenomenology of perception*. Λονδίνο: Routledge & Kegan Paul.

—2004, *The world of perception*. Λονδίνο : Routledge.

Moore, S. E.H., 2010, «Is the healthy body gendered? Toward a feminist critique of the new paradigm of health». *Body and Society* 16: 95-118.

Μουτσάτσου, Χ., 2001, *Transnational Beauty and Local Bodies : An Ethnographic Account of Consumption and Identity in Urban Greece*. Dissertation, University of California-Irvine.

Μπακαλάκη, Α., 1994, «Εισαγωγή: Από την Ανθρωπολογία των Γυναικών στην Ανθρωπολογία των Φύλων» Στο Α. Μπακαλάκη (επιμ.), *Ανθρωπολογία, γυναίκες και φύλο*. Αθήνα: Αλεξάνδρεια.

Naraindas H. και C. Bastos, 2011, «Healing holidays? Itinerant patients, therapeutic locales and the quest for health». *Anthropology and Medicine* 18 (1): 1-6.

Nettleton, S., 1991, «Wisdom, diligence and teeth: discursive practices and the creation of mothers». *Sociology of health and illness* 13 (1): 98-111.

Oomen J. and B Maarten, 2009, «Wellness, beauty and health. Ayurveda in the polder». Draft in preparation for a special issue, “*Health and Beauty*” of *Medische Anthropologie*.

Ortner, S. B., 1994 [1974], «Είναι το θηλυκό για το αρσενικό ό, τι η φύση για τον πολιτισμό;» Στο Α. Μπακαλάκη (επιμ.), *Ανθρωπολογία Γυναίκες και Φύλο*. Αθήνα: Αλεξάνδρεια.

Παπαγαρουφάλη, Ε., 2002, «Η συνέντευξη ως σωματική επικοινωνία των συνομιλητών και πολλών άλλων». *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών*, 107 2002 : 29-46. Αθήνα: ΕΚΚΕ.

Plummer, K., 2000, *Τεκμήρια ζωής: Εισαγωγή στα προβλήματα και τη βιβλιογραφία μιας ανθρωπιστικής μεθόδου*. Βιβλιοθήκη κοινωνικής επιστήμης και κοινωνικής πολιτικής. Αθήνα: Gutenberg.

Quintela, M. M., 2011, «Seeking ‘energy’ vs. pain relief in spas in Brazil (Caldas da Imperatriz) and Portugal (Termas da Sulfurea)». *Anthropology & Medicine* 18(1): 23-35.

Rosaldo, M., 1994 [1974], «Χρήση και κατάχρηση της ανθρωπολογίας: Σκέψεις για το φεμινισμό και τη διαπολιτισμική κατανόηση». Στο Α. Μπακαλάκη (επιμ.), *Ανθρωπολογία Γυναίκες και Φύλο*. Αθήνα: Αλεξάνδρεια.

Saltonstall, R., 1993, «Healthy bodies, social bodies: Men’s and women’s concepts and practices of health in everyday life». *Social Science and Medicine* 36(1):7-14.

Scheper-Hughes, N., και M. M. Lock, 1987, «The mindful body: A prolegomenon to future work in medical anthropology». *Medical Anthropology Quarterly* 1(1): 6-41.

Steward, J., 2002, «The culture of the water Cure in nineteenth-century Austria, 1800-1914». Στο S.C. Anderson και B.H. Tabb (επιμ.), *Water, Leisure and Culture: European Historical Perspectives*. Οξφόρδη, Νέα Υόρκη: Berg.

Strauss, A., και J. Corbin, 1990, *Basics of Qualitative Research: Techniques and Procedures for developing Grounded Theory*. Λονδίνο: Sage Publications.

Speier, A. R., 2011, «Health tourism in a Czech health spa». *Anthropology & Medicine* 18(1): 55-66.

Turner, B. S., 2004, *The body and society: Explorations in social theory*. Λονδίνο:Sage.

Vigarello, G., 2000, *Το καθαρό και το βρώμικο: Η σωματική υγιεινή από το Μεσαίωνα ως σήμερα*. Αθήνα: Αλεξάνδρεια.

Φίλιας, Β., 1998, *Εισαγωγή στη Μεθοδολογία και τις Τεχνικές των Κοινωνικών Ερευνών*. Αθήνα: Gutenberg.

Χουτζαίος, Γ., 2009, *Τα νερά της Νήσου Λέσβου: πόσιμα, θερμά, κυκλοφορούντα εμφιαλωμένα*. Μυτιλήνη.

